ilker gündüzöz

son özgür insan

şehrin kıyameti

İLKER GÜNDÜZÖZ 1970 Eskişehir doğumlu. İlkokul ve ortaokulu Gölcük'te, liseyi Eskişehir'de tamamladı. 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini okul birinciliği ile bitirdi. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında master, Anadolu Üniversitesi Maliye Teorisi Ana Bilim Dalında master, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalında doktora derecelerini aldı. Yerel yönetimler, kent ve çevre politikası doçentidir. Yayımlanmış çok sayıda akademik makale, tebliğ ve kitapları vardır. İngilizce bilmektedir. Kamu bürokrasisinde kaymakam, genel müdür, vali olarak görev aldı. Hâlen kamu görevini Ankara'da sürdürmektedir. Evli ve 2 çocuk babasıdır.

Pınar Yayınları
Bereketzade Mah. Okçu Musa Cad. No: 11/3
Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 90 41
www.pinaryayinlari.com bilgi@pinaryayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 45508

Son Özgür İnsan Şehrin Kıyameti
İlker Gündüzöz

copyright 2026 © pınar yayınları

Pınar Yayınları ◆ 629
Araştırma İnceleme ◆ 44
ISBN 978-625-8675-38-2

Birinci Baskı Mart 2026

EDİTÖR Asım Öz
KAPAK Ömer Faruk Yıldız
SAYFA DÜZENİ kitapmizanpaj.com

BASKI ACK Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 53569

İLKER GÜNDÜZÖZ

SON ÖZGÜR İNSAN ŞEHRİN KIYAMETİ

İçindekiler

ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR VE ÖZGÜRLÜK 19
Şehir 20
Şehirlerin Doğuşu ve Gelişimi 25
Şehir ile Kır Ayrımı 32
Özgürlük Kavramı ve Özgür Birey 35
Şehrin Özgürlük Vaadi 39
Kentsel Fantazmagorya 45
Mutlu Olan Özgür müdür? 47

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR PARADİGMASI 53
Şehir Paradigmasının Yapı Taşları 53
Meydanlar 54
Parklar 60
Büyük Mabetler 68
Kahvehaneler 75
Meyhaneler 80
Hamamlar 87
Pazaryerleri 91
Çarşılar 103
Mahalleler 105
Sanatsal Gösteri Mekânları 109
Spor ve Spor Müsabaka Alanları 115

Umumi Tuvaletler 118
Raylı Sistemler 121
Üniversiteler 124
Şehir Hayvanları 128
Kent İmgeleri ve Semboller 138
Kentsel Zaman versus Köy Zamanı 141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OTORİTE VE ÖZGÜRLÜK 147
Şehirlerdeki Özgürlüğün Alametifarikaları 152
Tiebout Hipotezinin Özgürlüğe Uyarlanması 160
Hangi Şehir? 168
Roma (MÖ 100) 172
Lale Devri'nde (1718-1730) İstanbul 174
Roza Parks'ın Montgomery Şehri 178
İnsan Haklarında Kuşak Yaklaşımı 182
Özgürlük Ölçülebilir Bir Değer mi? 184
Kapalı Sistem ve Açık Sistem Bağlamında Köy ile Şehir 188

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZİHİNLERDEKİ KENTSEL ANLAM 191
Megalothymia ile Isothymia 194
Duyulardaki Kent 196
Sevgi Dili Yoluyla Kentsel Anlam 203
Edebiyatta Şehir 205
Kelimelerin İllüzyonu 210
Kuşakların Şehre ve Özgürlüklere Bakışı 216
Işığın Kentsel Anlam Üzerindeki Etkisi 218

BEŞİNCİ BÖLÜM
TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ŞEHİR KAVRAMINA ETKİSİ 225
Teknolojik Devrim ve Sanayileşme 227
Artan Refah 232

Bilişim ve Bilgi Teknolojileri Çağı 238
Yeni Sınıflar 239
Yeni İletişim 241
Bilişim Teknolojilerinin Şehrin Özüne Dokunuşu 241
Yapay Zekâ 247
İzleniyorsunuz 251
Panoptikon 258
İletişim Araçları 262

ALTINCI BÖLÜM
ŞEHRİN SINAVLARI 269
Çevre Sorunları 269
İklim Krizi 273
Virüsler ve Pandemi 277
Kalabalıklaşma Maliyeti 279
Trafik 279
Her Şeyin Kaynağı: Güvenlik 283
Uluslararası Sistemin Özgürlük Karşıtı Görünümü 291
Ulus Düzeyinde Irkçılık 296
Yeni Ekonomik Trendler 298
Teknolojiye Aşırı Bağımlılık 299
Şehirler Yas mı Tutuyor? 301

YEDİNCİ BÖLÜM
ŞEHİRLİ İNSANIN SINAVLARI 305
Şehirlerde Birey 305
Aidiyet, Yalnızlaşma, Yabancılaşma 307
Mahremiyetin Yok Oluşu-Sosyal Medya ve Diğerleri 319
Mekân İnsan İlişkisi ya da Mekân Özgürlük İlişkisi 323
Bilinç Krizi 337
Özbenliğin Yok Oluşu 339
İnsanoğlunun Sayı Kümeleriyle Sınavı 344
Sayı Devrimi: Nicelik Çağı 347

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KENTSEL ÖZGÜRLÜKLERİ GERİ KAZANMAK 351
Kırsala Kaçış ve Ekolojik Yaklaşımlar 352
Teknoloji Karşıtı Topluluklar ve Anakronik Yaklaşımlar 353
Kentsel Mekân İçinde Aranan Pratik Çözümler 355
Küçülme ve Basit Yaşam Tarzı 357
Şehir İçinde Şehirden Kaçış 358
Spesifik Yaklaşımlar 359
Turizm ve Marjinalleşme 359
Ütopik ve Fütüristik Şehir Yaklaşımları 362
Yeni Bir Kentsel Tasarım Önerisi 363

DOKUZUNCU BÖLÜM
ÇÖKÜŞ YA DA ŞEHRİN KIYAMETİ 367
Rizomotik Gelişmeler 368
Köle İnsanlık 372
Modern Kölelik 374
Şehirli Modern Kölelik 375
Şehrin Çöküşü 377
Özgürlüklerin Kırsal ve Kentsel Seyri Üzerine 382

GENEL DEĞERLENDİRME 391
Şehir Paradigmasının Yapı Taşlarındaki Aşınma 395
Dijital Dünya, Bilgi Teknolojileri ve Sosyal Medya 398
Çevre Sorunları 401
Şehirlerin ve Şehirlilerin Sınavları 402
Şehirlerin Sonu mu Geliyor? 404

SONUÇ YERİNE 411
KAYNAKÇA 415
DİZİN 443

ÖNSÖZ

İki farklı medeniyete mensup, çağları ve sonraki dönemlerde önemli etkileri olmuş, iki tarihsel figürle başlamak iyi olur.

Ebu Nasr el- Farabi, 9. yüzyıl sonu, 10. yüzyıl başında yaşamış bir Türk-İslam düşünürü ve âlimidir. O "En mükemmel iyiliğe ve en yüksek mükemmelliğe ancak bir şehirde ulaşılabilir." demiştir. Farabi, *Erdemli Şehir/İdeal Devlet* kitabının yazarıdır. Yaşadığı çağda, Antik Yunan felsefesi dâhil, felsefe akımlarına ve bu alanda ortaya konan eserlere oldukça hâkim bir şahsiyettir. Felsefenin Antik Yunan'da da yer alan kadim tartışmalarından biri konumundaki ideal şehir sorununa ilgi duymuştur. Vardığı sonuç, şehirleri yücelten bir sonuçtur. İyilik ve mükemmellikle yazdıkları kanaatimizce refah, mutluluk, özgürlük gibi birçok kavramı kapsamaktadır. O hâlde, Farabi'nin düşünce evreninde şehir, özgürlük bakımından olumlu bir zemin oluşturur.

Sigmund Freud, Farabi'den yaklaşık on asır sonra, daha modern zamanlarda yaşamış, psikolojinin en önemli isimlerinden olup psikanalizin kurucusudur. Freud şöyle demiştir: "Özgürlük insanlara medeniyetin bir armağanı değildir. Hiç medeniyet yokken insanoğlu çok daha özgürdü." Onun bu ifadesinde medeniyetle birlikte şehirlerin de kastedildiği değerlendirildiğinde, şehrin özgürlükler için olumlu bir zemin teşkil etmediği sonucu çıkmaktadır. Freud'un düşünce evreninde şehir, özgürlük bakımından olumsuz bir zemindir.

İki önemli tarihsel figür iki zıt fikir ileri sürmüştür. Bu kitap, üzerinde farklı sonuçlara varılan, kadim bir tartışma olan şehir ve özgürlük ekseninde, bilim ve teknolojide yaşanan gelişmelerin özgürlükler yoluyla, şehirleri nasıl etkilediğini tartışacaktır. Şehirlere ne olacağı, neticede özgürlüklere ne olacağıyla da ilişkilidir. Aslında bu ikili, çift yönlü bir sebep-sonuç ilişkisi sarmalına sahiptir. Ulaştığımız sonuç şehirlerin özgürlük zemininin yitirilip insanoğlunun mekâna ilişkin süreçlerinde -insanlığın başlangıç aşaması ayrıksı tutulmak kaydıyla- ilk defa kırsalın zaferine işaret etmektedir. Bunda bilişim teknolojileri, internet, sosyal medya, yapay zekâ gibi insanlık tarihi bakımından nispeten yeni gelişmelerin başrolde olduğu değerlendirilmektedir.

Son Özgür İnsan Şehrin Kıyameti, kentleşme disiplini çerçevesinde, bilimsel bir metodoloji ile kaleme alınmıştır. Şehir paradigması yapı taşları şeklinde şehir kavramını ortaya koyan bir kavramlaştırma yapılmıştır. Böylece, daha spesifik alanlarda kentsel özgürlükleri takip etmemizi kolaylaştıran bir yöntem sunulmuştur. Gerektiği durumlarda, özgürlük kavramının her şeyden önce normatif ve hukuka ilişkin yönü değerlendirildiğinde, hukuki açıklamalar da yapılmıştır. Kentleşme disiplininde yer bulan kavramlaştırmalarla birlikte, multidisipliner bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bazı yeni kavramlaştırmalar yapılmış hipotez ve görüşler de ileri sürülmüştür. Kanaatimizce bu kitap, bilim ve teknolojide yaşanan şehir ve özgürlük ekseninde birçok olguyu dönüştüren gelişmeleri, holistik ve analitik bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, kentleşme disiplininin uzağındaki okurun da anlayabileceği şekilde, bilimsel tespit ve sonuçların açıklanmasına özen gösterilmiştir.

Son Özgür İnsan Şehrin Kıyameti, giriş ve sonuç yerine dışında, dokuz bölümle genel değerlendirme kısmından oluşmaktadır. İlk bölüm şehir ve özgürlük çerçevesinde okuru şehir, köy, kır ve özgürlük tanımları üzerinden şehirlerin doğuşundan başlayan bir yolculuğa çıkarmaktadır. İkinci bölümde yapısöküme tabi tuttuğumuz şehri, şehir paradigmasının yapı taşları olarak önerdiğimiz metodolojik bir çerçevede ir-

delemekteyiz. Bu bölümde, şehirlerin imgesel ve sembolik dili üstüne de bazı tespitler yapılmaktadır. Yeri geldikçe teknolojik gelişmelerin paradigmanın yapı taşları üstünde yaptığı dönüşümden de söz edilmektedir.

Üçüncü bölümde, otorite ve özgürlük ilişkisi tartışılmaktadır. Bu amaçla, konu farklı yaklaşımlarla analitik bir düzlemde ele alınmaktadır. Geliştirdiğimiz tiebout hipotezinin özgürlüğe uyarlanması yaklaşımıyla, kentsel göç kavramına özgürlükler bağlamında yeni bir analitik bakış getirilmek istenmiştir. Ayrıca üç döneme ait, üç şehir (Roma, İstanbul ve Montgomery) üzerinden yeni bir bakış açısı sunulmaktadır. Kuşak hakları bağlamında, şehirli hakların izi sürülmektedir. Özgürlüklerin ölçülebilirliği sorgulanmaktadır. Açık sistem ve kapalı sistemler ile özgürlük ilişkisi ortaya konulmaktadır.

Dördüncü bölüm, şehirlerin zihinlerdeki anlamı üzerinedir. Bu çerçevede, *megalothymia* ile *isothymia* kavramları, duyulardaki kent, sevgi dili, edebiyatta şehir, kelimelere yüklenen anlamlar (kelimelerin illüzyonu), kuşakların şehre ve özgürlüklere bakış açıları ve ışık kentsel anlamı çözümleme anahtarlarımız olarak işlev görmektedir. Beşinci bölümde, teknolojik gelişmelerin şehir kavramına etkisi irdelenmektedir. Sanayi Devrimi, refah artışları, bilişim, yapay zekâ, CCTV, panoptikon, iletişim araçlarının kentsel mekâna etkileri, bu kavramların gelişim süreçleriyle birlikte açıklanmaktadır. Tüm yaşananların şehrin ve şehirli insanların sınavları hâline gelmesi ise, sırasıyla altıncı ve yedinci bölümlerde tartışılmaktadır. Bu tartışmanın, şehir ve özgürlük bakımından ufuk açıcı olması umulmaktadır. Aidiyet, yalnızlaşma, yabancılaşma, özbenlik ve bilinç kavramları üzerinden insanoğlunun kentsel düzlemde yaşadığı sınav ve krizler irdelenmektedir. Sorunlara ilişkin tartışma, yeni bir kavramsallaştırma önerisi olarak "sayı devrimi: nicelik çağı" çerçevesinde bitirilmektedir.

Sekizinci bölümde, şehirli insanın elinden kayıp giden kentsel özgürlükleri tekrar kazanma yolunda, bazısı ütopik ve fütüristik kentsel özgürlükleri geri kazanma aksiyonları ortaya konulmaktadır. Burada, yeni bir öneri olarak özgür kent ta-

sarımı kavramını tartışmaya açmaktayız. Dokuzuncu bölüm, kentsel krizin adını koyduğumuz bölümdür. Bölümün başlığı "Çöküş ya da Şehrin Kıyameti" şeklinde çarpıcı bir şekilde seçilmiş olup krizin önemine vurgu yapmaya yöneliktir. Rizomotik gelişmeler ve şehirli modern kölelik kavramlaştırmalarımızla çöküşün genetik kodları çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bölüm sonunda, özgürlüklerin kırsal ve kentsel seyri üzerine bir hipotez denemesi bağlamında yeni bir teorik çerçeve, geliştirdiğimiz matematiksel fonksiyonlar yoluyla sunulmaktadır. Bu analitik çalışmanın, kentleşme teorisi bakımından yeni bir bakış sunacağı değerlendirilmektedir. Ardından genel bir değerlendirme yapılmakta, ardından kısa bir sonuçla kentsel özgürlük seyahatimiz sonlandırılmaktadır. Kitabın vardığı sonuç, kuvvetli bir olasılık gördüğümüz, son şehirli özgür insan, şehrin kıyameti ve son özgür şehir ifadelerinde vurgulanan şehrin çöküşüne yaklaşmış olabileceğimizdir.

Eserin dili konusunda da kısa bir açıklama yapmalıyız. Bu, kelimelerin illüzyonu alt bölümünde bir ölçüde tartıştığımız hususlara ilişkindir. Değer yargıları, inançlar, ideolojiler kelime ve terim tercihlerini etkileyebilmektedir. Özellikle Türkçede, bu durum daha bariz olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönüşümlerin radikal reformlarla gerçekleştiği coğrafyalarda, Türkçedeki gibi, kutuplaşma ve farklılaşma şeklindeki bir durum daha net görülebilmektedir. Türkçede, şehir/kent, özgürlük/hürriyet gibi kelimeler maalesef ideolojik mülkiyete konu edilmiştir. Bu kitapta, ideolojik mülkiyet ve ideolojik farklılıklardan kaynaklanan anlayıştan uzak durarak dil kullanım tercihleri oluşturulmuştur. Kitapta, genelde şehir kelimesi kullanılmakla birlikte, bazen kent kelimesine de yer verilmekte, kentsel kelimesi şehre ilişkin ifadesi yerine tercih edilmektedir. Bu dil tercihi, kitap içinde birçok kelimenin eş anlamlısının kullanımında rol oynamıştır. Ancak özgürlük kelimesi, gereksiz bir üslup kargaşasını önleme adına, hürriyet yerine tercih edilmiştir. Dil zenginliğimizin bir göstergesi olarak bilimsel kavramsallaştırmayı muğlâk duruma sokmaması kaydıyla, eş anlama sahip farklı kelimelerin birbiri yerine kullanımına özgürlük tanınmıştır.

Çalışmanın internet, sosyal medya, bilişim gibi mecralarla ilişkisi düşünüldüğünde, X kuşağı mensubu olan biri olarak Z Kuşağı'nın yardımına ihtiyaç duyduğum anlar olmuştur. Bu anlarda, imdadıma oğullarım İlker Tahir ve Ömer Tarık'ın yetiştiğini, onlara teşekkürlerimi sunarken ifade etmek isterim. Kitabın şekillenmesi ve son okumalarında geliştirici ve yapıcı görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Soner Gündüzöz'e, eşim Doç. Dr. Meşide Gündüzöz'e de teşekkür borcum var. Ayrıca Pınar Yayınları yönetimine, başta Cevat Özkaya beyefendiye, Asım Öz ve Mehmet Semih Özdemir beyefendiler ile kitabın yayımlanmasında emeği geçen burada ismini zikredemediğim herkese kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Kitabın kentleşme disiplininde şehirler ve özgürlükler ekseninde, bilim ve teknolojinin turnusol olduğu bir tartışma sergilediğini tekrar belirtmek isterim. Bu çalışmanın yeni bir bakış açısı getirmesini, kentleşme disiplini ve özgür şehir anlayışına yararlı bir katkı sunmasını temenni ediyorum. Böylece, bilim ve kamu yönetimi alanında yıllarca emek vermiş, bu kitap için uzun zamandır bilişsel ve teorik bir planlama içinde olan, son bir yılda ise kitaba ilişkin yoğun bir yazım temposunda zaman ayırmış biri olarak kendimi amaca ulaşmış sayacağımı belirtmek istiyorum.

İLKER GÜNDÜZÖZ
Ankara, Aralık 2025

GİRİŞ

Asırlar boyunca, insanoğlu özgürlüğün peşinde koşmuştur. Özgürlük mücadeleleri amansız olmuştur. Bu uğurda ölümler, savaşlar, mağduriyetler yaşanmıştır. Herkes özgür olmayı arzu eder. Yaşamak, seyahat etmek, yemek içmek, öğrenmek, uyumak, piknik yapmak, alışveriş yapmak, televizyon izlemek, telefonla konuşmak hepsinin arka planında özgürlük olgusu vardır. 1970'li yıllar, kardeş olan iki çocuk şehrin binalar arasında henüz boş arsaların çok olduğu orta ölçekli bir şehirdeler. Bu arsada çimenlerin arasında baharla birlikte papatyalar açmış. Karşılıklı iki kale yapmışlar; bunun için büyücek taşları kale direği olarak kullanmışlar. Plastik bir topla koşturuyorlar. Maçın en temel kuralı beşte devre arası, onda biter. Biraz sonra iki arkadaşları geliyor. Onlar da birer birer diğer arkadaşlarına katılıyorlar. Şimdi ikişerli takımlar oluştu. Çok mutlu görünüyorlar. Mekândaki en büyük teknolojik obje basit, plastik, şişme bir top.

Yıl 2025, kardeş iki çocuk aynı evde odalarında gülüşüyorlar. Karşılarında birer bilgisayar var. Bilgisayarda bir futbol simülasyonu oyunu oynuyorlar. Birazdan iki çocuk daha arkadaşlarına kilometrelerce ötedeki şehrin diğer semtlerindeki evlerinden katılıyorlar. Şimdi oyunda dört kişiler. Dördünün de kulaklıkları kafalarında… Teknoloji bilgisayar ve internet; şişme top artık yok. Koşan çocuklar da yok. Boş arsanın yerini sanal bir arsa almış, aradan yalnızca elli yıl kadar geçmiş. Değişmeyenler dört çocuk, onların oyun oynama arzuları… Değ-

şenler ise teknoloji, mekân ve iletişimin türü… Dünya 19. yüzyılla birikimli süreçlerin etkisiyle doğan sanayileşmeye sahne oldu. Sanayileşme olgusunun arkasında, yeni icatlar, bilimde yaşanan gelişmeler, öncesinde Avrupa'yı dönüştüren Reform ve Rönesans vardı. 1492 yılında Christopher Columbus'un o farkında olmasa da Amerika'nın keşfi ile simgeselleşen keşifler çağı başlıyordu. Merkantilizm, burjuva sınıfının ortaya çıkması yeni ve dönüşen dünyanın hem nedenleri hem de sonuçları arasında sayılabilecek gelişmelerdi. Dünyada iki akslı medeniyet gelişimi 1492 sonrasında ortadan kalktı. Amerika ile eski dünya medeniyet aksları, eski dünyanın zaferi ile Amerika kıtasındaki büyük medeniyetlerin tarumarıyla son bulacaktı. Tüm bu değişim ve dönüşüm, yeni değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmaya adaydı. Dünya tarihi asırlar boyu antropojenik dönüşümlere sahne olmuştur. Son birkaç asırda yaşanan ve hâlen süren dönüşüm ise, hız bakımından öncekilerden çok farklıdır. Dönüşüm, sürekli bir ivme kazanmaktadır. Genetik alanında, yapay zekâ (AI) alanındaki gelişmeler; çevre sorunları; aşırı milliyetçilik; savaşlar; kuraklık; iklim değişikliği; küresel ısınma; çatışmacı ve iş birliğine kapalı yeni uluslararası politik dünya düzeni; açlık; küresel düzeyde göçler gibi birçok sorun küresel gündemin ve dönüşümün konusudur. Dönüşümün en etkili aktörü bilişim olmuştur.

Medeniyet, şehrin siluetinde saklıdır. Dünya ve insanoğlunun en büyük medeni icadı şehirlerin karşı karşıya olduğu, tüm olguları hızla dönüştüren bilim ve teknolojideki gelişmelerdir. Bunda aslan payını ise bilişim, internet, genetik, iletişim, yapay zekâ gibi alanlar almaktadır.

Günümüzde, daha özgür olma ereğinin uzağına mı düşüyoruz? Özgür olmayan insanlar; özgür olmayan toplumlar mı hâkim konumda? Kamu otoritelerinin teknoloji destekli gözetim altında tuttuğu, yalnız ve köleleşmiş bireylere mi evrildik? Belki de en özgür yerler ücra yerler, balta girmemiş ormanlar, ıssız adalar. Ancak buralarda da doğal tehlikeler özgürlüğü sınırlayan faktörlerdir. Daha özgür yerler Alaska, Amazon ormanları, şimdilerde Trump'ın ele geçirmeye çalıştığı Grön-

land'ın sakin bir kasabası belki... Artık şehirlerde özgürlük daha mı az? Şehirlere ve medeniyete neler oluyor? Medeni özgür insanın sonu mu?

Medeniyetin beşiği olan, bireyi kırsala göre özgür kılan şehirler, paradoksal bir şekilde medeni özgür insanın yok oluşunu doğurmak üzere. Nasıl mı? İşte bu kitapta tartışılacak konu bu. Neden insanlar şehirlerde yaşar? Ya da şehirler neden yaşamak için arzu edilir? İnsanoğlu şehirleri neden icat etti? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Şehir ve özgürlük kavramları İlk Çağ filozofları, siyasal otorite, vatandaşlar, bireyler tarafından çok tartışılmış kavramlardır. İnsanın mekâna ilişkin en büyük icadı şehirler, özgürlük vaat eden mekânlardır. İnsanoğlu bir noktadan sonra kentleşme eğilimine girmiş, bu süreç günümüze kadar hızlanarak devam etmiştir. Ancak şehri bilinen şehir olmaktan çıkarabilecek gelişmeler söz konusudur. Dahası bunlar, şehirleri bilinç dünyamızdan ebediyen özgür mekânlar olmaktan silebilecek dönüşümlerdir.

İnsanoğlu dünya üzerinde zararlı etkileri yanında, birçok başarıya da imza atmıştır. Tekerlek bunlardan biridir. Bu serüven günümüzde, uçakla üç saatlik bir uçuşla İstanbul'dan Londra'ya varmamızla sonuçlanmıştır. Atlas Okyanusu'nu aşarak Londra'dan Washington'a yaklaşık 6 bin kilometre mesafeyi ortalama yedi saatte almamızı sağlayan müthiş bir hız. Dahası var; İstanbul, Paris, New York, Tokyo, Sydney, Cape Town'da bulunan bireylerin eş zamanlı ve görüntülü bağlanıp bir toplantı yapmaları artık imkân dâhilindedir. 17. yüzyılda Londra'dan Washington'a yapılacak bir seyahat aylar sürerdi. Roma İmparatorluğu'nun zirvede bulunduğu dönemlerde, kara üzerinde bir yerden bir yere ulaşmak, Roma'nın milestone taşları ile işaretlenmiş gelişmiş yol ağına rağmen, mesafeye bağlı olarak günler, haftalar, aylar alabilmekteydi. İnsanoğlu yalnız ulaşımda, iletişimde değil her alanda medeni zaferlerle dolu bir müktesebata sahiptir. Asırlar boyunca, insanlığı kıran kara veba tarihte kalmıştır; çiçek hastalığı virüsü artık bir "müze objesi" şeklinde laboratuvardaki yerini almıştır. Ama COVID-19 salgını, muzaffer ve mağrur insanoğluna zaferleri-

nin kırılgan bir zeminde olduğunu hatırlatmıştır. Küresel ısınma, sıcaklık artışı İstanbul, Paris, New York, Tokyo, Sydney, Cape Town ve dünyanın başka bir yerini ayırt etmeksizin bir şekilde etkilemektedir.

Şehirler, hakkında şiirler yazdığımız, romanlara konu olan, turizm turlarıyla yenilerini merakla keşfedip gezdiğimiz mekânlar. 1700'lerde aristokrat sınıfın genç erkekleri "Milordiler" için dünya görüşünü artırmaya yönelik "Büyük Avrupa Turu" (*Grand Tour*) iki yıl sürerdi.[1] Şimdi herkes için "bir haftalık Avrupa turu, beş yıldızlı otellerde konaklama imkânı" türünden ilanları, metroda işten eve dönüş yolcuğunda cep telefonunuzla bağlandığınız internet üzerinden inceleyip tatil planları yapabiliyoruz. Şehirler, medeniyetimizin simgesel tezahürleridir. Özgürlük arayışında son durağımız şehirlerdir. Gerçekten öyle mi? İnsanoğlunun refah ve mutluluğu için geliştirdiği teknolojiler, şehir ve şehirli özgür insanın sonu olabilir mi? Şehirlerin kıyametine az mı kaldı? Bu soruların yanıtlarını arayan gemimize binip şehirler ve özgürlükler diyarında yelkenlerini bilimin şişirdiği rüzgârla ilerleyelim. Bakalım hangi limana varacağız? Hep birlikte görelim…

1 Janet Simmonds, "History of the Grand Tour", *The Educated Traveller*, 23 November 2017 https://educated-traveller.com/2017/11/23/history-of-the-grand-tour/, erişim tarihi: 14/10/2025.

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR VE ÖZGÜRLÜK

Şehrin ne olduğu konusunda bilimsel literatürde tam bir uzlaşı yoktur. Bu konuda çeşitli yaklaşımlar ve farklı görüşler vardır. Tanımlama bazen nitelikleri ön planda tutarken, bazen de nüfus başta olmak üzere alan, yoğunluk gibi ölçekle ilgili parametrelere önem vermektedir. Şehri zıddıyla açıklamaya çalışmak da bir yöntemdir: "Köy nedir?" ya da "Kırsal alan nedir?" soruları şehri kavramak bakımından önemlidir. Bu süreçte diğer bir yaklaşım ise şehri çeşitli ölçütlere göre sınıflamaktır.

Özgürlük ise, bireylerin kendi iradesiyle tercihler yapabilmesi, kararlar alabilmesi, vücudu, düşünceleri, eylemlerine yönelik herhangi bir varoluşsal tehdidin olmaması durumudur.

Bu bölümde, şehrin ne olduğu ve nasıl doğduğu, geliştiği noktasında ipuçları ortaya konacaktır. Özgürlük kavramının insanoğlu için anlamı ve kentleşme motivasyonundaki yeri tartışılacaktır. "Şehirler özgür mekânlardır." şeklindeki zihinsel anlamlandırmamızın kökleri, kentsel fantazmagorya kavramı çerçevesinde irdelenecektir. Sonra mutluluk ile özgürlük arasındaki ilişki sorgulanacaktır.

Şehir

Şehir kelimesi Soğdçadan Türkçeye geçmiştir. Soğdça köken itibarıyla Farisi bir dildir. Soğdlar, Orta Asya'da yaşayan bir kavimdir. Bugün, Moğolistan başta olmak üzere az sayıda Soğdlu kalmıştır. Bir zamanların mahir tüccarları olan Soğdlar, ticari faaliyetleri sırasında kültürel unsurların mübadelesine de aracı olmuşlardır. Türkçeye şehir kavramı Orta Asya'da Soğdlu tüccarlar yoluyla girmiştir. Kent de şehirle eş anlamlı olup Türkçede kullanılır. Kent kelimesinin Türkçeye girişi, şehirden çok sonra, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçleriyle, İslamlaşma sürecinde olmuştur. Kent, göç edilen coğrafyanın önemli medeniyetinin dili Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Türkçedeki medeniyet ise Arapça kökenlidir. Medeniyet etimolojik kök itibarıyla Arapça şehir anlamına gelen *medine* kelimesinden türetilmiştir. Batı'da kullanılan İngilizce *civilisation/civilization* medeniyet anlamına gelmektedir. *Civilisation*'un etimolojik kökeni Latince şehir anlamına gelen *civitas*'tır. İtalyancadaki *citta* kelimesi şehir anlamındadır; yavaş şehir (*citta-slow*) hareketine isim babalığı yapmaktadır. Hem Batı, hem de Doğu kültüründe ilkel toplumsal kültürlerden ayrılan medeniyet kültürü şehir ve şehir toplumu ile ilişkilendirilmiştir.

Batı dillerinde şehir için kullanılan İngilizcedeki *city* Latin kökenli civitas kelimesine dayanırken; Antik Yunan'da şehir devletlerine polis denmekteydi. İngilizce vatandaş anlamındaki *citizen* kelimesi, *city*'den türetilmiş olup etimolojik bakımdan şehirli demektir. Kanaatimizce merkezî devletin çok güçlü olmadığı feodal düzendeki şehirlerin politik gücünü yansıtmaktadır. Bu kelime, merkezî devletler ortaya çıktığında etimolojiden bağımsız olarak vatandaş anlamında kullanılmıştır. Zira artık en büyük politik otorite şehirler ya da şehir devletleri değildir. Şehrin tabisi *citizen* de merkezî devletin tabisi kimliğiyle politik ve hukuki düzlemde yer almıştır. Batı medeniyetinde şehir için kullanılan başka kelimeler de vardır. County (*kontluk*) gibi son ek olarak çeşitli şehir adlarında rastlanabilen kelimeler aristokrasiden kalmadır. *Urbs* şehir anlamına gelen

eski İngilizce bir kelimedir. Günümüzdeki kullanımı kentsel (*urban*) derken yaygındır. Almancadaki burg (*burj*) de eski kullanım (*obsolete*) bir kelime olarak şehir anlamına gelmektedir. Eski İngilizcede *bury*, etimolojik bakımdan aslında *kale* anlamındadır ve kale şehirleri tanımlar. Bu çerçevede *burjuvazi*, burg kelimesinden türemiş, terminolojik anlamı bir yana bırakılırsa etimolojik bakımdan *şehirli* demektir. Günümüzde bazı Batı şehirlerinde özel adla bütünleşen bu kelime son ekte yer almaktadır (Hamburg, Strasburg, Canterbury gibi).

Şehir kelimesinin etimolojisi konusunda kısa açıklamadan sonra, bazı özel şehir adlarının kentleşme disiplini ve kentsel özellikler bakımından etimolojik açıklaması da şehir/kent kavramı bağlamında yararlı olacaktır. *Borough* yine burg kelime kökenli olup İngiltere ve ABD'de farklı yerel idareleri tanımlamada kullanılmaktadır. İngilizcedeki *shire* ise Cermen kökenli bir kelimedir; hâlâ kullanımda olup Oxfordshire gibi yerel yönetimlerin adında yaşamaktadır. *County* kelimesi ise Türkçeye ilçe diye çevrilse de ABD'de içinde birden fazla yerel yönetim bulunan nispeten geniş alanlı bir yerel yönetim birimidir. *County* İngiliz Kont unvanına dayalı olup etimolojik bakımdan kontluk anlamına gelmektedir. Bazı şehir adlarında kale kelimesi Türkçedeki (kale, hisar) gibi son ek kalmıştır. Bu kelimeler *fort, castle* şeklinde belirtilebilir. Batı ülkelerinde, hâlen *castle* ve *fort* kelimelerini adında taşıyan şehirler (Fort Wayne/ABD/Indiana, Fort Worth/ABD/Dallas, Newcastle/İngiltere gibi) vardır. Türkçede Koçhisar, Pamukkale gibi şehir adlarında tarihte önemli bir yeri bulunan kale, hisar adları son ek biçiminde kullanılmış, adla bütünleşmiştir. Orta Çağ boyunca, savunma amaçlı kale şehirler ve hinterlandı formuna sahip şehir yapılanmalarına rastlanmaktadır. Ayrıca Orta Asya ve bazı Anadolu şehirlerinde şehrin özel adıyla bütünleşip kullanılan *şar* Farisi kökenli Soğdça şehir kelimesinin bozulmuş hâlidir (Karacaşar gibi). Urducadaki *abad* kelimesi bayındır, şen anlamındaki Farsça kökenli bir kelimedir. Günümüzde, Urduca konuşan coğrafyada İslamabad, Haydarabad gibi şehir adlarında yaşamaktadır. Asya'da Türkçenin eski kullanımı ola-

rak şehir yerine *balık* ve *toy* kelimeleri de metinlerde görülür.[1] Afganistan'daki Belh şehri *balık* (şehir) kelimesinden gelmektedir. Liman anlamına gelen *port* (Batı dillerinde küçük farklarla liman) bazı şehirlerin adında (örneğin Port-au-Prince/Haiti, Port Royal/ABD) yapışık yaşamaktadır. Geçmişte şehirlerin işlevlerine bağlı adlandırmalar da görülmektedir. Pazarların kurulduğu, bu şekilde büyüyen yerleşimlerden bazıları, pazar işlevini yansıtan adlara sahiptir; Türkiye'de Salıpazarı, Şalpazarı gibi şehir adları böyledir.

Şehir çerçevesinde ona kıyaslanabilen kasaba ve köy kavramlarına da değinmek; şehri daha iyi anlamlandırma sürecinde yararlı olabilir. Kasaba, Arapça kökenlidir. Etimolojik bakımdan surla çevrili yerleşim, korunaklı yer anlamına gelmektedir. Terminolojik olarak şehirden küçük, köy sosyolojik yapısına daha yakın yerleşimleri tanımlamaktadır. Batı dillerinde *town* kasaba demektir. Kelimenin kökeni eski İngilizcede *tun* çiftlik, ikamet edilen yer anlamındadır. İngilizcede *tun* kelimesi daha sonra, evler grubu, köy, çiftlik anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, Proto-Cermen *tunaz* kelimesinden kaynak bulmuştur. Proto-Cermen *tunaz* müstahkem yer (*fortified place*) anlamına gelmektedir.[2]

Köy kelimesi ise Farsça kökenlidir ve *kûy*'dan gelir. *Kûy* kelimesinin Farsça anlamı mahalle, semt, sokak, yöredir.[3] Köyler kırsal alanlarda, tarım ekonomisine dayalı, birincil ilişkiler ve geleneksel otorite ilişkilerinin hâkim olduğu küçük yerleşimlerdir. Osmanlı döneminde, köy yerine Arapça kökenli köy anlamında *karye* kullanılmıştır. İngilizcede köye karşılık *village* ya da *parish* kullanılabilir. *Parish* daha teknik ve idari bir kelime şeklinde değerlendirilebilir. *Parish* aslında kilise bölgesi demek olup Orta Çağ boyunca toplumsal örgütlenmede kilisenin rolünü vurgulamaktadır. *Village* ise, Latince kökenli kır evi anlamında olup *villa* kelimesinden Fransızcaya *village* olarak

1 Osman Gümüşçü-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/, erişim tarihi: 30/08/2025.

2 "Town", https://etymonline.com/, erişim tarihi: 30/08/2025.

3 Osman Gümüşçü-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", *TDV İslam Ansiklopedisi*,

geçmiştir. *Village*'in etimolojik anlamı kabiledir (*clan*). Bu kelime, Fransızcadan İngilizceye ve diğer Batı dillerine geçmiştir.

Türkiye'de 1924 yılında çıkarılan köy kanunu, Cumhuriyet yönetiminin ilk düzenlediği konulardan biri olup köy yerleşimi ile ilgilidir. 1930 yılında, belediye kanunu kabul edilmiştir. Aslında bu erken Cumhuriyet devrinde, Osmanlı Devleti'nden miras kalan belediye kanunu yürürlüktedir. Geleneksel kurallarla belirlenen köyler için Osmanlı'dan tevarüs eden bir köy kanunu yoktur. Köy kanununun şehir tanımı, Cumhuriyet'in kurucu iradesinin konuya yaklaşımı bakımından önemlidir. İlgili kanununun birinci maddesi şöyledir:

> Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilatı mevcut olan nahiye, kaza ve vilayet merkezleri kasaba itibar olunur ve Belediye Kanununa tabidir.

Köy kanununda benimsenen bu yaklaşım meclis tutanakları incelendiğinde, başlangıçtaki iradenin üçlü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, köy kanunu, kasaba kanunu, şehir kanunu sıralamasıyla yeni mevzuatın kabul edilmesi planlanmıştır. Ancak her nasılsa bu fikirden vazgeçilmiş, kasaba ve şehirler belediye kanunu (1930) ile tek bir yasada düzenlenmiştir. 1924 yılında kabul edilen köy kanunu, nüfus ölçeği esasına göre köy, kasaba ve şehirleri tanımlamaktadır. Diğer yasal mevzuata tam yansımayan bu yaklaşıma göre, iki bin nüfustan küçük yerleşimler köy, iki bin ile yirmi bin arasındaki yerleşimler kasaba, nüfusu yirmi binden büyük yerleşimler ise şehir kabul edilmektedir. Ayrıca, bu yaklaşımın istisnası olarak merkezî idarenin taşra teşkilatı kılavuz alınarak iki binden küçük nüfuslu yerleşimler bucak, ilçe veya il merkezi durumundaysa kasaba sayılmaktadır. Eş deyişle, il merkezi olup şehir kabul edilmeyen, kasaba şeklinde değerlendirilen yerleşimler söz konusu olacaktır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki demografik büyüklük ve yapı dikkate alındığında bu durumdaki il merkezlerinin varlığı mümkündür.

Türkiye'de 1982 yılında, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan Kent Eşiği Araştırması ülke için şehir tanımını yirmi bin-elli bin arası bir eşik değer kabul etmektedir.[4] Aynı teşkilatın on bin nüfusu da şehir için yeterli ölçüt kabul ettiği yayınları mevcuttur. Ayrıca merkezî idarenin taşra teşkilatını esas alan il ve ilçe merkezlerini de nüfusu ne olursa olsun şehir kabul eden bir yaklaşımı da söz konusudur. Aslında bu yaklaşım yukarıda söz edildiği şekliyle, 1924 yılında köy kanununda kasaba için kullanılmış olup eşsiz bir yaklaşımdır. Hiçbir yerel yönetim niteliği olmayan merkezî idarenin taşra biriminin yerel merkezi şehir için referans oluşturmaktadır. Bilimsel literatürde, Türkiye ve dünyada şehir bakımından belli ölçütler geliştirilmiştir. Bunlardan bazısı yerleşim yerinin çapıyla ilgili iken, bazısı da alan veya nüfus büyüklüğünü esas almaktadır.

Sosyoloji ise konuyu bazı toplumsal niteliklere göre ele almak suretiyle şehri tanımlama eğilimindedir. Doğası gereği sosyoloji, üretim faaliyetlerinin tarıma dayalı, sanayinin ve hizmet sektörünün gelişmediği ve yerleşiklerin daha çok çiftçi oldukları, yüz yüzeliğin ön planda olduğu gibi topluma ilişkin unsurları dikkate alarak köyü tanımlamaktadır. Sosyoloji, şehri ikincil ilişkilerin varlığı, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan işgücünün nispi fazlalığı, sınıfsal yapıların varlığı gibi unsurlarla açıklamaktadır. Bilimsel yazın ve uygulamada tartışılan bir konu ideal şehir büyüklüğü ya da optimal ölçek sorunudur. Bu konuya da farklı ve çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Konuyu nüfus ve alan büyüklüklerini tespit etmeye yönelik yaklaşımlar kadar, çeşitli kentsel hizmetlerin verimliliği açısından ele alan yaklaşımlar da mevcuttur. Optimal nüfus bakımından yapılan bazı çalışmalar belirli bir nüfus yerine bazı eşik aralıklarını da önerebilmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM), şehir ve özellikle metropol tanımındaki çeşitlilik nedeniyle 2020'de standart bir tanımlamaya gitmiştir. Buna göre:

4 Asuman Çezik, *Kent Eşiği Araştırması*, DPT, Ankara, 1982.

> Şehir, kentsel yığılma ve metropol alan tanımları, ilgili ülke ve bölgelerdeki yasal, idari, politik, ekonomik veya kültürel kriterlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Mart 2020'de BM İstatistik Komisyonu, uluslararası karşılaştırmayı kolaylaştırmak için küresel bir şehir tanımı onayladı. Bu tanım, belediye sınırlarının ötesindeki yoğun alanlar da dâhil olmak üzere bir şehrin tümünü kapsar. Metropoliten alanı, bir şehir, şehre ekonomik ve sosyal açıdan bağlı banliyö, kent çevresi ve kırsal alanlardan oluşan ulaşım bölgesi diye tanımlar. Bu yaklaşım, metropol yetkililer ve uzmanlar ile Dünya Kentleşme Beklentileri (WUP) tarafından desteklenmektedir. WUP, bitişik toprakları 'kentin gerçek' veya yerel idari sınırlarını aşan ve bitişik banliyö ve kent çevresi alanlarını da kapsayan şehirler için kentsel yığılma (*urban agglomeration for cities*) terimini kullanır. WUP ayrıca, sosyal ve ekonomik olarak bağlantılı kırsal alanları da kapsayacak şekilde metropol alanı terimini kullanmaktadır.[5]

Önerdiğimiz metropol tanımı ise "Çekirdek bir şehir merkezine (*core city*) bağlı olarak gelişmiş, merkezden dışarıya doğru şehir merkezi (*downtown*), iç şehir merkezi (*inner-city*), iç banliyö halkaları (*inner ring suburbs*), dış banliyö halkalarından (*outer ring suburbs*) oluşan, bu alanlarla bütünleşik bir yapıda en dışta kırsal alanların (*ex-urbs*) da yer aldığı büyük nüfus ve yüzölçümüne sahip şehirlerdir." şeklindedir.[6] BM'nin 2020 yılı yaklaşımı, önerdiğimiz tanımla (2012) uyumludur.

Şehirlerin Doğuşu ve Gelişimi

İnsanoğlu yerleşik hayata geçmeden konargöçer bir yaşam sürdürdü; ihtiyaçlarını avcı-toplayıcı bir ekonomik düzende karşıladı. Avcı-toplayıcı dönemdeki bazı pratikleri göz ardı edersek yerleşik hayata köylerle -aksini iddia eden az sayıda görüş de olmakla birlikte- geçildi. Köyler, tarımsal artı değer oluşumunu sağladı. Bu, şehirlerin oluşumunun yolunu açtı. Ek mali kaynaklar yanında tasarruf edilen işgücü şehirlerin

5 UN-Habitat (2020). *Global State of Metropolis 2020-Population Data Booklet*. https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/09/gsm-population-data-booklet-2020_3.pdf, s.4.

6 İlker Gündüzöz, "Bir Senaryo Çerçevesinde Metropol Belediye Kavramı ve Fayda/Maliyet Analizi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 21.1 (2012): 43-70.

doğmasında etkili oldu. Burada, Göbeklitepe höyüğü bilimin ezberini bozan bir gelişmedir. Konargöçer; köy; şehir dizini özgürlükler çerçevesinde analitik olarak ortaya konulabilir. Konargöçer düzende, avcı-toplayıcı bir ekonomik faaliyette artı değer oluşmaz. Buna gerek de duyulmaz; ayrıca insanların depolama ve stok ya da artı değeri taşıma imkânları yoktur; taşıma imkânlı olsa bile maliyeti yüksektir. Avcı-toplayıcıların bir kısmının bunları göç sırasında taşıması gerekeceğinden av ve toplama faaliyeti için ayrılan insan kaynağı azalacaktır. Avcı-toplayıcı yaşam tarzında artı değer oluşmadığı ve stoklama olmadığından birikim de oluşmaz. Mevcut olan alet edevat da kabilenin ortak malıdır; av paylaşılarak tüketilir.

Avcı-toplayıcı modelden, bir dönüm noktası sayılan neolitik devrimle yerleşik hayata geçmenin yolu açılmıştır. Avcı-toplayıcılar konargöçer hayat tarzında belli süre kaldıkları yerlerde tarım ve hayvancılık uygulamalarına başlamış olabilirler. Neolitik devrim günümüzden 12 bin yıl önce gerçekleşmiştir. Bu gelişme birinci tarım devrimi diye adlandırılmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'de başlayan modern ve mekanik tarım uygulamaları ikinci tarım devrimi, 1940-1950 döneminde pestisit ve herbisit gibi uygulamalarla tarımsal rekoltede büyük artışı vurgulayan döneme de üçüncü tarım devrimi adı verilmiştir. Her bir tarım devrimi önemli olmakla birlikte, insanlık ve şehirler bakımından MÖ 10 bindeki tarım devrimi kadar etkileyici çok az şey vardır. Bu birinci tarım devriminin en önemli anahtarı tahıldır. Tahıllar uygun ortamda uzun süre saklanabilir. Saklama ve stoklama ise yerleşik hayata ilişkin kavramlardır. Kentleşme teorisinde üzerinde çözümü zor bir soru olarak eşitlikçi ve özgür bir avcı-toplayıcı hayat tarzından sosyal tabakalaşma, eşitlikçi olmayan ve otoritenin özgürlükleri sınırladığı bir düzene neden geçildiği, sorusu gösterilir. Ayrı bir soru da doğada kolayca elde edilebilecek yiyecekler varken neden zaman ve emek harcanarak tarım ve hayvancılık esaslı yerleşik hayata geçildiğidir.

Bir teoriye göre yaşlı veya hasta kabile üyelerinin mobilize olamamaları, konargöçer yaşamlarını sürdürebilecek imkân-

dan yoksun hâle gelmeleri onların bir yerde sürekli yerleşik kalmalarını zorunlu kılmıştır. Grup dayanışmasının sonucunda, bu kişilere bakmak için kabile üyelerinden bazıları yerleşik hâle geçmiş, âdeta kendilerini zayıf kabile üyelerine adamışlardır. Bir başka teoriye göre iklim değişikliği, aşırı soğuk ve buzlanma, kuraklık gibi nedenlerle ya da aşırı avlanma gibi diğer nedenlerle doğada azalan kaynak temelinde tarım ve hayvancılık yapma gereği doğmuştur. Bu, yerleşik hayata geçiş ve köylerin doğuşunu sağlamıştır.

Şehirlerin nasıl ve neden doğduğu insanoğlunun daima ilgisini çekmiştir. Bilimden önce felsefe, şehirlerin nasıl ve neden doğduğu konusunda tartışmalar yapılıp tezler üretilen bir alandır. Birçok filozof bu konuda görüş beyan etmiştir. Örneğin Farabi (10. yüzyıl), geçmiş filozofların yaklaşımlarını incelemek suretiyle şehirlerin doğuşunu açıklamaya çalışmıştır. Farabi'nin önerdiği tez şöyle özetlenebilir; "insanoğlu ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlara muhtaçtır; insan doğası mükemmellik arayışına sahiptir; bu açıdan toplumsal uzmanlaşma gerekli bir durumdur." Farabi, toplumsal iş birliği ve erdemli liderliğin olduğu, hiyerarşik bir örgütlenme, dolayısıyla tabakalaşmayı da içeren ideal bir kent tanımlamaktadır. Diğer kentler, sonunda yıkılmaya mahkûmdurlar.[7]

7 10. yüzyılın en büyük filozoflarından Farabi'nin ideal (*erdemli*) kenti, organik bir teorik yaklaşımı benimsemiştir. Farabi düşüncesine kendi ifadesiyle erdemli kent (*el-medînetü'l-fâzıla*) ya da şimdiki basımlarıyla *İdaeal Kent/İdeal Devlet* kitabında, "kent" insan vücuduna benzetilerek bu metafor üzerinden analiz edilmektedir. Organik yaklaşım, yönetim biliminde çok sonraları da etkili olmuş bir yaklaşımdır. Farabi, mükemmel kent ile buna zıt olarak dört tür kenti tanımlar (*cahil kent; bozulmuş kent; yapısını bilerek değiştiren kent; doğru yoldan uzaklaşmış kent*). Farabi anlayışında, mükemmel şehir "ideal" (*erdemli*) kenttir. Kent yönetimi liderlik için öne sürdüğü nitelik ve özelliklere sahip, sakinlerinin mutlu olduğu kenttir. *Cahil kent* kavramını ise altı ayrı alt türe ayırmıştır. Bunlar *ihtiyaç kenti, açgözlülük kenti, bayağılık ve alçaklık kenti, onur kenti, güç kenti, demokratik kent* biçiminde belirlenmiştir. Farabi'nin kentlerinin niteliği adlarında saklıdır. Bunlardan demokratik kent konu açısından açıklanmalıdır. Sakinlerinin özgürlükler peşinde koştuğu kenti, olumsuz bir kent tipolojisi içinde ele alır. Farabi demokratik kent tipolojisi içinde, yalnız tutkularının esiri ve zevkleri için yaşayan kentlileri tanımlar. Bu tanımlama, özgürlüklere karşı bir duruş olarak algılanmamalıdır. Ancak yaşadığı çağ itibarıyla demokratik yönetim sistemi yerine monarşik ya da az sayıda seçkin kişiden oluşan bir yönetimi yeğler. Yönetimin verasetle, ama liderlik

Yerleşik hayata geçişin nedenleri bir tarafa, yerleşik hayata geçildikten sonra bir daha geriye dönüş olamamıştır. Tarihsel süreçte sırasıyla köyler, şehirler, metropoller ve megapoller dizini ortaya çıkmıştır. Köylerde artı değeri depolama imkânı doğmuştur. Her şey depolama faaliyetine dayanmaktadır. İnsanlık yeni bir yola bu sayede girmiş; servet birikimi, sosyal tabakalaşma, zengin ve fakir kavramları doğmuştur. Artık eşitlikçi bir toplumsal düzen yoktur. Depolama ve oluşan servet birikimi, henüz konargöçer yaşamdan ayrılmamış kabilelerin ve diğer yerleşik kabilelerin iştahını kabartmıştır. Şehirler doğdukça artan servet birikimi bu iştahı daha çok artırmıştır. Bu durum ise güvenlikçi yaklaşımların doğmasına, surların inşasına, askerlerden oluşan sınıfın doğuşuna, daha çok ve güçlü hiyerarşik örgütlenmelere yol açmıştır. Avcı-toplayıcı toplumsal düzenden yerleşik hayata geçilmesi, neolitik devrim yoluyla artı değer oluşumu yönetici, zanaatkâr, askerî sınıfların finansmanına imkân sağlamıştır. Nüfus baskısı, kıtlığa yol açan kuraklık dönemleri kabileler arasında çatışmaları daha da artırmıştır. Belirli alanlarda avcı-toplayıcı faaliyet yürüten ve dayanışma çerçevesinde eşitlikçi bir yapıya kabileler vardır. Yerleşik hayatla birlikte, doğası gereği kas gücüne daha çok ihtiyaç duyan tarım, askerlik gibi bazı işler eril kabul edilecektir. Benzer bir mantık, çatışmacı dış mekân yerine evde daha güvenli bir ortamda yürütülen işleri dişil görev sayacaktır. Kısaca, dünya yeniden kurulmuştur.

MÖ 4. bin yılın sonunda ilk şehirler olan Sümer şehirleri Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Uruk, Ur, Eridu, Babil Mezopotamya'da doğmuş ilk şehirler arasındadır. Sümerler, Asur, Akadlar ve diğer medeniyetler şehirlere sahiptir: MÖ 3. bin yılda Asya'da İndus Vadisi'nde Harappa ve diğerleri… Amerika kıtasında (Mezoamerika'da) MÖ 1600-1500 yıl-

ilkeleri de gözetilerek devamından yanadır. Farabi ideal (*erdemli*) kenti çerçevesinde, aynı zamanda "ideal lider tipolojisi" ortaya koymaktadır. Farabi'nin eserinde iktidar (*otorite*) kavramı "İlk Neden" kavramlaştırmasına dayalı olup "ilahi kaynaklı" (*civitas dei*) bir bakış açısındadır. Farabi, toplumsal iş birliği ve erdemli liderliğin olduğu, hiyerarşik bir örgütlenme, dolayısıyla tabakalaşmayı da içeren ideal bir kent tanımlamaktadır. Diğer kentler sonunda yıkılmaya mahkûmdurlar. Farabi *İdeal Devlet,* çev. Veysel Tekelioğlu, Panama Yayınları, Ankara, 2024, s.1-135.

ları arasında erken Olmek kültürü ortaya çıkmıştır. Olmekler tarafından San Lorenzo Tenochtitlán, La Venta gibi yerlerde şehirler inşa edilmiştir. Bu şehirler nehir, deniz gibi su kenarlarında, sulak alanlarda kurulmuştur. İlk şehirler tarımla büyüyen bir medeniyetin örnekleridir.

Orta Asya için MÖ 1. yüzyılda Strabon, "bin kentli toprak" ifadesiyle buraların kentleştiğine işaret etmektedir. Yapı malzemelerinin toprak esaslı olması nedeniyle birçok şehir günümüze ulaşmasa da Orta Asya üç bin yıl boyunca şehirlerin bulunduğu bir coğrafya olmuştur. Geç Antik dönemdeki en büyük şehirlerden biri Belh'ti. Bunun yanında, Efrasiyab, Tirmiz, Merv, Kaşgar, Kabil, Turfan ve daha nice şehir asırlar boyu Orta Asya'nın kentsel kimliğini temsil ettiler.[8]

Oryantalistlerin mirası sebebiyle Batılı kültüre mensup insanların belleğindeki baskın Doğulu erkek imajı sıklıkla nargile içen adamlara vurgu yaparken, kadın imajı ise hamamda yarı çıplak kadınlar ya da cinsel bir obje şeklinde gösterilen cariyelerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, Orta Çağ'da Batı üniversitelerinde yıllarca tıbbın başucu kitabı olarak okutulan *El-Kanun fi't Tıp* kitabının yazarı İbn Sina; cebirin önemli ismi Harizmi; asrının en muhteşem binalarından bazılarını inşa eden Mimar Sinan; birçok bilim dalında eser veren, kentleşme konusunda fikir üreten İbn Haldun ve daha niceleri "cariye ve nargilelerden ibaret stereotip" içerisinde kendilerine nasıl yer bulabilirler? İbn Sina, modern tıbbın öncü teorilerini geliştirip kitaplarını yazdığı sırada, bir Batı başkentinde cadı olduğu suçlamasıyla engizisyonda mahkûm edilen kadınlar yakılabiliyordu. Orta Çağ'da, Galileo, "dünya yuvarlak" dediği için aforoz edilip engizisyonda yargılanıyordu. Batı medeniyetine payanda niteliğindeki birçok medeniyetin bileşkesi Doğu'yu ve içinde yeşeren entelektüel düşünceleri yok sayan bu bilim dışı yaklaşımın dışındaki bilim insanları ve araştırmacılar da vardır. Neyse ki Batı akademik camiasında, aklıselim bilim insanlarının ve araştırmacıların sayısı artmaktadır. Bazen bilim-

8 S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma Orta Asya'nın Altın Çağı*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul, 13. Baskı, 2024, s.71-110.

de bile ilk söylenen yanlış klişeleşmektedir. Sonrasında, bu klişeyi, prangayı söküp atmak, rasyonel ve analitik bir bakış açısı yakalamak oldukça zor olabilmektedir.

Yerleşik hayata geçişle birlikte artı değer büyük yapılar inşa etmeye sağlayacak imkânı vermiş, iş bölümü ve finansman sağlanabilmiştir. Artık, dünya yatay olduğu kadar dikey biçimde büyüyen bir dünyaya dönüşmüştür. 12 bin yıl önceye tarihlenen, bilinen en eski tapınma (*kült*) merkezi Göbeklitepe bu açıklamada kafa karıştıran, ezber bozan bir anomali olarak karşımıza çıkmıştır. Şanlıurfa'nın Örencik Köyü yakınlarında, 1995 yılında keşfedilip kazı çalışmalarına başlanan Göbeklitepe bilimin ortaya koyduğu Neolitik Çağ ezberini bozacaktı. Avcı-toplayıcı dönemde beklenmeyen türden bir yapılaşma, artı şeklinde dikey sütunlar bilimin o güne kadar çizdiği tutarlı tablonun aksi bir durumdur. Avcı-toplayıcı toplumsal bir yapıda artı değer oluşmamış; iş bölümü ve hiyerarşik düzen ileri boyuta varmamışken nasıl olur da bu yapılar ortaya çıkmıştır? Bu soru ortada dururken, Şanlıurfa'da Göbeklitepe'den yalnızca 35 kilometre uzaklıkta, 1997'de keşfedilen bir başka sitede Karahantepe'de de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. 2019 yılında başlayan arkeolojik kazılar bilinmezleri açıklayabilecek midir? Bilim dünyası bu tutarsızlığa henüz net bir açıklama getirebilmiş değildir.

Günümüzde, dünya nüfusunun yüzde 55'i kentsel mekânlarda yaşamakta olup bu oranın 2030'da yüzde 60'a, 2050'de yüzde 68'e yükselmesi beklenmektedir. Dünyanın kentsel nüfusu, 1950'de 751 milyondan 2018'de 4,2 milyara yükselmiştir.[9] 2024 yılı itibarıyla, dünya nüfusunun 4,7 milyarı şehirlerde; 3,44 milyarı ise kırsal alanlarda yaşamaktadır.[10] Asya, dünya kentsel nüfusunun yüzde 54'üne ev sahipliği yapmaktadır. Asya'yı uzak bir mesafeden Avrupa (yüzde 13) ve Afrika (yüzde 13) izlemektedir. Günümüzde en kentleşmiş bölgeler arasında sayılan Kuzey Amerika'da nüfusun yüzde 82'si kentsel alan-

9 https://www.un.org/tr/desa/68-world-population-projected-live-urban-areas-2050-says-un, erişim tarihi: 04/11/2025.

10 https://ourworldindata.org/urbanization, erişim tarihi: 04/11/2025.

larda yaşamaktadır. Latin Amerika ve Karayipler (yüzde 81), Avrupa (yüzde 74) ve Okyanusya (yüzde 68) büyük oranda şehirli nüfusa sahiptir. Asya'da bu oran yaklaşık yüzde 50 iken, Afrika'da yüzde 43'tür. BM nüfus projeksiyonları kentleşmenin ve dünya nüfusunun genel artışıyla, 2050 yılına kadar kentsel alanlara 2,5 milyar insan daha eklenebileceğini ve bu artışın yaklaşık yüzde 90'ının Asya ve Afrika'da gerçekleşeceğini öngörmektedir.[11]

2000 ile 2015 yılları arasında şehirler, alan bakımından yılda yüzde 1,5 büyümüştür. Şehirlerin kapladığı alandaki büyüme, düşük gelirli ülkelerde yüzde 2,6'dır. Düşük gelirli ülkelerde gerçekleşen alansal büyüme, orta gelirli ülkelerden (alt orta [yüzde 1,9] ve üst orta [yüzde 1,5]) ve yüksek gelirli ülkelerden (yüzde 1) daha yüksekti.[12] 2018'de nüfusunun yaklaşık dörtte üçü kentsel alanlarda yaşayan Avrupa'nın, 2040 yılında kentsel nüfus payının yüzde 80'e, 2050'de ise yaklaşık yüzde 85'e ulaşması beklenmektedir. Okyanusya'nın ise, 2050 yılında bugünkü yaklaşık yüzde 70 oranının biraz üzerine çıkması beklenmektedir.[13]

BM Habitat Teşkilatının projeksiyonuna göre 2035 yılında metropoller, dünya çapında en büyük nüfusa sahip insan yerleşim tipolojisini temsil edecek, ardından kırsal yerleşimler ve diğer kentsel yerleşim düzenleri gelecektir. Yine, 2035'e kadar 2 bin 363 metropolün var olacağı tahmin edilmektedir. Aynı projeksiyona göre, 2035 yılında, 300 binden az nüfusa sahip kümelenmemiş şehirler dünya nüfusunun neredeyse dörtte birini ve kentsel nüfusun yüzde 23,5'ini, yani 2 milyar kişiyi temsil edecektir. Asya-Pasifik ve Afrika büyümeye öncülük ederken, Doğu Avrupa istikrarlı kalacaktır. Latin Amerika ve Karayipler ile Batı Avrupa ve diğer ülkelerde ise daha yavaş olsa bile nüfus

11 https://www.un.org/tr/desa/68-world-population-projected-live-urban-areas-2050-says-un.

12 UN-Habitat (2020). *Global State of Metropolis 2020-Population Data Booklet*, s.4.

13 UN (BM), Departmant of Economic and Social Affairs. *World Urbanization Prospects 2018 Highlights*, United Nations New York, 2019, pp.1-30, https://population.un.org/wup/assets/WUP2018-Highlights.pdf, erişim tarihi: 05/09/2025, s.5.

artışı görülecektir.[14] Afrika'da, Nijerya (54), Kongo Demokratik Cumhuriyeti (17), Güney Afrika (15), Mısır (14), Fas (11) ve Angola (10) en fazla metropole sahip ülkelerdir. Çok merkezli (*polycentric*) bir şehir sistemine sahiptirler. Buna karşılık Afrika kıtasında, yalnızca tek bir metropole sahip 16 ülke ve iki metropole sahip 8 ülke bulunmaktadır. Eğilimin işaret ettiği ise, Afrika kıtasının metropol nüfusunun hızla artacağıdır.[15]

Şehir ile Kır Ayrımı

Bilimsel disiplinler kentsel mekân ile kırsal mekân arasındaki farkları kendi ilgi alanları ve metodolojik yaklaşımları çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu disiplinler sosyoloji, antropoloji, ekonomi, politika, mimari gibi çok çeşitlidir. Kentleşme disiplini de kentsel mekân ile kırsal mekâna ilgi duymaktadır. Şehir ile kır arasında insan faaliyetleri, mimari eserler, ekonomik faaliyetler, sosyal örgütlenme türleri gibi tanımlanması belli ölçüde kolay farklar bulunmaktadır. Bu alt bölümde, şehir ile kır mekânları arasında mevcut farkları ortaya konulacaktır. Böylece şehirleri ve şehirli insanları daha iyi kavrama şansını kırsal mekân üzerinden elde edeceğiz. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, literatürde özellikle son yıllarda gündeme getirilen bir yaklaşımdır. Buna göre, kentsel ve kırsal olana ilişkin metodolojik bir körlük ve bir sorun ifade edilmektedir. Bu sorunsal ya da eleştirel yaklaşımda ana itiraz, kentleşme disiplini içinde kentsel mekân ile kırsal mekân arasında mutlak bir dikotominin varsayıldığıdır. Bu, şehirlerin bazı kırsal unsurları barındırdığı, kırsal mekânın da bazı kentsel unsurlara sahip olduğu gerçeğidir. Burada, literatürde kendini gösteren kırsallaşma (*ruralizaton*) kavramından söz edilmektedir.

Kırsallaşma, konu açısından dikkat çekicidir. Bunun ilk akla gelen biçimi, kırsal mekânlara kentsel mekânlardan geri dönüş, kırsal nüfustaki nispi azalmanın yavaşlamasıdır. Fakat kırsallaşmanın, yalnız kırsal mekâna fiziksel olarak geri dö-

14 UN-Habitat (2020). *Global State of Metropolis 2020-Population Data Booklet*, s.4-20.

15 *Age.* s.9.

nüş biçiminde algılanmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, kırsallaşmanın, köylerin yeni tarımsal anlayışlarla meta, ürün döngüleri açısından ihya edilmesi, yeniden tanımlanması; kırsal alana ait üretim ve geçim modellerinin kentsel mekân içinde yaşatılıyor olması; kentsel mekânlarda köy sosyolojisinin özelliklerinin hâlâ sürdürülmesi; gelecekte kırsala geri dönme umudunu taşıyan köylülerin kadim kimliklerini şehirlerde de koruma çabaları ile kırsal kimliğe uygun tutum ve tavırları devam ettirmelerini içeren "çok daha geniş bir kavram olduğunu" ileri sürmektedir.[16] Tabii, kırsal alana dönüşlerde motivasyon olarak tarım ve hayvancılığı destekleyen politik tercihler, kırsal mekânlardaki mahrumiyet unsurlarının bertaraf edilmesi, internet altyapısının kırsal mekânlara ulaşması ve dijital bir kırsalın[17] doğuşu da eklenebilir.

Şehir ile kır bakımından ihmale uğramış bir alanın da orta büyüklükteki şehirler olduğu ileri sürülmüştür. Araştırmalar ve literatür, şehir kimliğini net şekilde ortaya koyan büyük şehirlere yönelmekte, kırsal mekânın özelliklerini içinde barındırıp çok daha yansıtabilecek orta büyüklükteki şehirler ihmal edilmektedir.[18] Monika Krause'nin çarpıcı ifadesiyle, "Eğer bütün dünya kentleşiyorsa, kırsallaşıyor da olmalıdır."[19]

Bu tespitlerin doğru olduğu tarafımızdan da değerlendirilmektedir. Burada, kentsel ile kırsal arasındaki farkları belirginleştirirken belirtilen itirazların ve kırsallaşma kavramının göz önünde tutulması gerektiği kanaatindeyiz. Gerçekten şehirlerde çeşitli zirai faaliyetlerin ve hayvancılığın mahalle aralarında devam ettiğine tanıklık edebiliyoruz. Anadolu'nun orta büyüklükteki şehirlerinin ana bulvarlarında çobanı olmadan, orta refüjdeki peyzaj alanında otlayan ineklere rastlamak; kat-

16 Jamie Gillen, Tim Bunnell, Jonathan Rigg, "Geographies of Ruralization", *Dialogues in Human Geography* 12.2 (2022): 186-203; Swarnabh Ghosh, "In What Sense Ruralization?", *Dialogues in Human Geography* 12.2 (2022): 208-212; Monika Krause, "The Ruralization of the World", *Public Culture,* 25.2 70 (2013): 233-248.

17 Anke Fiedler, "The 'Digital Village' Revisited, or the Re-Ruralization of the Public and Private Spheres in Contemporary Digitality", *New Media & Society* 27.1 (2025): 168-184.

18 Monika Krause, *agm*., s.8.

19 Monika Krause, *agm*., s.1.

kısız ve doğal besin arayışında evimizden bir iki sokak ötedeki sütçü teyzenin ineğinin sütü için haftada bir kapısını çalmak yabancısı olmadığımız ya da çevremizde görebildiğimiz şeylerdir. Türkiye ve dünyanın en büyük şehirlerinden İstanbul'un kentsel merkezinde, Roma surlarının bitişiğinde bostan kurup çeşitli sebzeler yetiştirenleri de şüphesiz görebiliriz. Tüm bu geçim ekonomilerinin dışında, köy sosyolojisinin birincil ilişkiler kavramı içinde incelediği kültürel özellikler de şehirlerde yaşatılmaktadır. Kahvehaneler arasında bir tür olarak hemşehri kahvehaneleri bu hususa örnek verilebilir. Ayrıca, kentsel mekânın curcunasından kaçarak köylere taşınanların öyküleri medyada karşılaştığımız haberlerdendir. Bazıları, yabancısı olmadıkları kendi köylerine dönüş yaparken, belli sosyoekonomik düzeye ulaşmış, eğitimli bazı kişiler için bu durum, hiç tecrübe etmedikleri yeni bir hayata atılmaları şeklinde tezahür etmektedir. Bu kadar cesareti olmayanlar ise, şehirdeki birinci konutun yanında belli mevsimlerde gidip konaklamak için köylerden ikinci bir konut alabilmektedirler. Bu geri dönüşlerin, kırsala yönelimin ekonomik ve diğer unsurlar yanında, özgürlük arayışıyla da ilgili olduğu değerlendirilmelidir. Bu arayış artarak devam ederse, şehir ile kırsal ikiliğinde yeni bir aşama doğacaktır. Bu durum, şehirler için önemli bir nitelik ve nicelik dönüşümü anlamına gelmektedir. Tüm bunlar, bu kitabın ilgi alanına girmektedir.

Şehir ile kır ayrımı belli özelliklerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu (2000) tarafından aşağıdaki farklara vurgu yapılmıştır:[20]

- Kırsal alanda yaşam ortamı ve ekonomik aktiviteler, önemli ölçüde doğal üretim kaynaklarının kullanım ve değerlendirilmesine bağlıdır.
- Ekonomik, toplumsal, kültürel gelişme süreci, göreli yavaş işlemektedir.

20 DPT (2000). *Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2522 ÖİK: 538*, s.3.

- Teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansıma oranının, göreli olarak gecikmeli olduğu bir alan söz konusudur.
- Gelenek ve törelerin, yaşam biçimini ve kurallarını etkileme gücü fazladır.
- Yaşam biçimi ve tüketim kalıbı, görece gelenekseldir.
- İnsan ilişkilerinde yüz yüzelik yaygındır.

Özgürlük Kavramı ve Özgür Birey

Özgürlük insanoğlunun içsel motivasyonu ile düşünce geliştirme, tutum belirleme ve harekete geçme yeteneğidir. İnsanoğlunun içsel motivasyonu bireysel iradedir. Ne olduğu, nasıl işlediği tartışılsa da özgürlük, çağımızın popüler söylemi çerçevesinde evrensel bir değer kabul edilir. Evrensel olma özelliği cazip bir durum olmakla birlikte, analitik bir yaklaşımda kültürel düzeyler ve bireysel durumları görmezden gelme yanılgısını getirebilir. Bu nedenle konunun bilişsel, bireysel, kültürel ve bu çerçevede ulusal kültür yanında alt kültürlere ilişkin boyutları dikkatle göz önünde tutulmalıdır.

Tarih boyunca özgürlük felsefeciler, hukukçular, siyasetçiler, sıradan insanlar için farklı farklı tanımlanan bir kavram olarak tartışılmıştır. Özgürlük, filozoflar arasında var olup olmadığı temelinde başlayan bir tartışmanın konusudur. Özgürlüğün var olabilmesi için insanoğlunun eylemleri üzerinde tam bir kontrolünün ve hâkimiyetinin bulunması gerektiği fikri ileri sürülmüştür. Böyle bir durumun var olabilme olasılıklarına göre, farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmada, bireyin kendi eylemleri üzerinde hiçbir belirleyici etkisinin bulunmadığı, eylemlerin sebeplere bağlı, sonuçların değişmez ve her olanın önceden belirli olduğu determinist bir görüştür.

Bu, insanoğlunun eylemleri üzerinde özgür iradesini ortadan kaldıran bir yaklaşımdır. Dolayısıyla insanoğlu yazılmış bir senaryonun bir kelimesini bile değiştirmeden oynayan oyuncular gibidir. Determinizmin özgür iradenin yokluğu

zeminindeki bu yaklaşımı, özgürlük kavramının da olmadığı, olamayacağı bir dünya tasavvuru ortaya koymaktadır. Newton fiziği deterministtir; sebepler sonuçları oluşturan şeylerdir. Bilim alanındaki gelişmelerin yansıması olarak ortaya çıkan deterministik görüş insanoğlunun özgürlüğüne küçük bir alan bile bırakmamıştır. Batı'da Aydınlanma Çağı'nın tezi şudur; insanların çevresel, zihinsel, genetik zeminleri ve diğer tüm sebepler sonucu belirler. Buna benzer görüşler çok daha önce felsefe alanında tartışılmış olmakla birlikte, Reform ve Rönesans hareketinin yaşandığı, bilimsel tartışma ve gelişmelerin hızlandığı, Newtoncu fiziğin kurallarının mutlak doğru olarak egemenliğini ilan ettiği Aydınlanma Çağı'nın kesin kabul ettirdiği, determinizmdir. Aydınlanma öncesi, Orta Çağ felsefesinde ise Avrupa'da kilise hâkimdir. Din, sosyal hayat başta olmak üzere her alanı düzenleyen baskın unsurdur. Din adamları toplumun hiyerarşik yapısının en üstte olanlarıdır. Bu dönemdeki anlayış, insanların kadiri mutlak Tanrı'nın önceden belirlediği kaderi uygulayanlar olduğudur. Tanrı ve Hristiyanlık temelinde bir düşünce paradigması çerçevesinde, özgür irade ve özgürlükler yine yoktur.

Kuantum fiziği her şeyi etkilemiştir. Atom altı parçacıkların kurala bağlı olmaksızın hareket edebildikleri keşfedildiğinde Newtoncu fizik büyük bir darbe almıştır. Bu darbe yalnız ona değil, deterministik bakış açısına da indirilmiştir. Buna göre bazı durumlar tesadüfe bağlıdır.[21] Tesadüflerin olduğu bir dünya ise özgür iradenin anlamsızlaştığı bir durum demektir. Bu yaklaşım, özgürlüğü yine getirememiştir; tesadüfler belirleyici olduğunda, özgür irade ve dolayısıyla gerçek bir özgürlük olamaz.

Özgürlük konusunda şimdiye kadar belirtilenlerle uyumlu başka bir felsefi açıklama bilinç üzerinden yapılmıştır. İki tip bilinç söz konusudur; algısal ve istençli bilinç. Algıya dayalı bilinç özgür; istençli bilinç ise özgür değildir. Nörobilim açısından deterministik bir bakışla uyumlu olarak özgür iradeye sahip değiliz. Buna göre, bilincin önceden belirlenmiş beyin

21 Thomas Pink, *Özgür İrade-Kısa Bir Giriş*, çev. Kurtul Gülenç, Say Yayınları, İstanbul, 2023, s.1-175.

faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkardığı kararlar söz konusudur. Birey, bu süreçte beyindeki nörolojik aktivitelere bağlı olarak bilinç durumunun ortaya koyduğu kararların uygulayıcısından ibarettir. Özgür iradeye sahip olabilmenin koşulu ise karar süreçlerinde yeterli argümana sahip olmadan nihai karara ulaştığımız varsayımına dayanır. Aynı koşullar altında başka bir karar vermemiz de olasıdır. Bu durumu Searle, karar vermeye ilişkin boşluk (*gap*) kelimesiyle kavramlaştırmaktadır. Buna göre, özgür irade boşluklardan doğan ve rasyonel olmayabilecek kararlar üreten bilince ilişkin süreçlerdir.[22]

Sonuçta bilişsel sürece dayalı iki durum ileri sürülmektedir:

- Rasyonel karar ve özgür olmayan birey,
- İrrasyonel karar ve özgür birey.

Bunlar dışında bir eşleşme olasılığı yoktur. Birinci durumda, aslında bireyden bile söz edilmesi zordur; o Newton fiziğinin sosyal bilimlerdeki karşılığı determinizmin ipleri sebepler olan kuklasından ibarettir. İkinci durumda ise, kuantum fiziğinin anomalilerinin etkisi yansımaktadır; her sebep her zaman aynı sonucu doğurmaz. Bu kez, eksik bilgiye sahip; irrasyonel kararlar veren, ama özgür olduğunu varsayan bireyden söz edilebilir.

Özgür irade ve özgürlük konusunda modern tartışmalar da söz konusudur. Bunlar arasında, Jean Baudrillard'ın nesneleşmiş birey, Guy Debord'un gösteri toplumu, Michel Faucoult'un iktidarın kontrolü altındaki birey ya da Byung-Chul Han'ın enfokrasi yaklaşımında açığa çıkan edilgen konumdaki birey sayılabilir. Bunları bütünlüklü şekilde tefekkür ve tezekkür etmek gerekiyor. Tabii, tüm bu süreçte Searle'ün nörobilimsel olarak özgür birey tartışmaları yanı başımızda duruyor.

Özgürlükler daima bir kimseye, bir şeye karşıdır. X'in özgürlüğü varsa Y'ye karşıdır. Bu ise, daima Y'ye X'e karşı bir zorunluluk (*obligation*) ortaya koyar. Eş deyişle bir özgürlük

22 John R. Searle, "Free Willas a Problem in Neurobiology", *Philosophy 76.4* (2001):491-514.

varsa, bir öteki ve bir zorunluluk hâli de vardır. Özgürlük statülerle bağlantılıdır.[23] Karel Vasak tarafından bilimsel literatüre kazandırılan insan haklarını kuşaklara ayırma yaklaşımı, zamana bağlı gelişme sürecini ortaya koymaktadır. İnsan hakları evrim ve değişim sürecinden geçmiştir. Önce pozitifleşme, sonra genelleşme, daha sonra uluslararasılaşma, ardından da uzmanlaşma yaşanmıştır.[24] *Birinci kuşak haklar* devlete, iktidara, bir otoriteye kaşı elde edilmiştir. *İkinci kuşak haklar* burjuvazinin aristokrasi karşısında kentsel payandayla elde ettiği özgürlüklerdir. *Üçüncü kuşak haklar* teknoloji ve sermayenin arzularına karşı (barış hakkı, çevre hakkı, kalkınma hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı, kentli hakları, tüketici hakları, hasta hakları, kadın hakları gibi) elde edilmiştir. *Dördüncü kuşak haklar* bilimsel gelişmelere karşı insanlığın kendi varlığını koruma mücadelesidir (farklı olma hakkı, biyoetik haklar, siber uzay hakkı, ırk, cinsiyet, inanç ve renk ayrımı yapılmaksızın tüm yurttaşları temsil eden demokratik bir siyasal rejimde yaşama hakkı, su hakkı gibi).[25]

Birinci kuşak haklar ikinci kuşak haklarla birlikte en temel haklardır. Birinci kuşak haklar yaşam hakkı, vücut bütünlüğü hakkı, seyahat hakkı, din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti gibi haklardır. Bunların tehdit altında olduğu rejimler otoriter, totaliter rejimlerdir. İkinci kuşak haklar ise ekonomik ve sosyal haklardır. Bunlar barınma hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi haklardır. Birinci kuşak hakların varlığının hukukta tanınması bu hakların kullanılması için yeter şart değildir. Örneğin kişinin seyahat hakkının tek başına var olması işsiz bir insan için çok anlamlı değildir. Düşünce hürriyetinin efektif kullanımı eğitim hakkı söz konusu olmadan imkân dâhilinde değildir. Bu nedenle birinci kuşak haklara negatif statü hakları; ikinci kuşak haklara pozitif statü hakları denmektedir. Bunun anlamı ikinci kuşak haklar için devlet, kamu otoritesi zemin hazırla-

23 John R. Searle, *agm.*, s. 491.

24 Adrian Vasile Cornescu, "The generations of Human's Rights", *Dny Práva Days of Law: the Conference Proceedings*, 1. Edition, Brno: Masaryk University, 2009, s.1-11.

25 İlker Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye'de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım", *İnsan Hakları Yıllığı*, 33 (2015): 19-33.

malı ve desteklemelidir. Kamu otoritesi pozitif bir eylem içinde olmalıdır. Bu yetkili otorite şehirler söz konusu olduğunda, devlet yanında şüphesiz şehir yönetimlerini de kapsar.

Tüm özgürlükler onların farkında olan, onları anlamlandırabilen bireyler için vardır. Tabiri caizse, özgürlüklere ilişkin mümeyyiz olmak özgür olmanın ön koşuludur. Herkes için geçerli bu kuralı kentiler için açıklayabiliriz. Özelde kentlilerin, kentsel özgürlüklerin örselenmesi bakımından hipokognitif/hipobilişsel (*bilişsel eksiklik içinde*) oluşları; şehirlere ilişkin trajik kusuru doğurabilir.[26] Bir başka ifadeyle, şehirler için *hamartia* belki de kentsel özgürlüklerdir. Şehirlerde kırsala göre asırlardır daha geniş olduğu düşünülen kentsel özgürlük ortamı bu anlayışın aksine şehrin çöküş bileti olabilir mi? Bu soru ile ne kastediliyor? Bu kitapta, yeri geldikçe bu soruya cevap niteliğinde açıklamalar yapılacaktır.

Şehrin Özgürlük Vaadi

Özgürlük insanoğlunun daima peşinde koştuğu, tarih boyunca uğruna mücadele ettiği bir kavram olagelmiştir. Bazı hak ve özgürlükler mücadelenin ana eksenini teşkil etmiştir. Ancak özgürlüklerin bölünemezliği ve birbirini tamamlama özelliği nedeniyle birinin peşinde koşmak veya onun için mücadele etmek diğerlerini de etkilemektedir. Serfler, feodal beyler, burjuva, proletarya ve diğerleri, hepsinin elde etmek istediği birbirinden farklı, bir diğeriyle çelişen, çatışan özgürlükler için mücadeleler söz konusu olmuştur. Tarih, bu mücadelelerle doludur. Bu çalışma, özgürlüğün niteliği ve hukuki tanımlamalarından ziyade mekân düzleminde özgürlük, özellikle şehirde özgürlük kavramı etrafında bir yol haritasına sahiptir.

Şehir, her zaman bireyler için özgürleşmenin zemininin kırsala göre daha sağlam ve kolay elde edildiği bir mekân hüviyeti taşımıştır. Kırsaldaki birincil ilişkilerin nispi fazlalığı, güçlü sosyal kontrol mekanizmaları kırsalı özgürlük zeminin-

26 Trajik kusur konusunda daha ileri bir okuma için bk. Nathan Ballantyne, "Tragic Flaws", *Journal of the American Philosophical Association* 8.1 (2022): 20-40.

den uzaklaştırır. Hâlbuki şehirde, ikincil ilişkiler ön plandadır. Ayrıca şehirde, kalabalıklar arasında kaybolmak daha kolaydır. Şehrin sağladığı imkânlar da özgürlük hissini güçlendirir. Şehirlerin imkânları, kırsal alanlara göre daha fazla ve çeşitlidir. Şehirli birey tiyatro, konser gibi sanat faaliyetlerinin tüketicisidir. Şehir yeni fikirlerin ortaya çıktığı bir yerdir. Şehir dinamiktir; çatışmalar yoğundur; tez-antitez-sentez süreçlerine daha çok imkân verir; çatışma içinde uzlaşma da saklıdır. Kırsal alan ve köyler durağandır. Tekrarlanan süreçlerden oluşan bir hayat tarzı vardır. Şehirde hayat daha hızlıdır ve sıra dışıdır.

Tüm bu açıklamalar doğrudur. Ancak şehrin kimyasında bulunan ve yukarıdaki açıklamalarla paradoks oluşturacak nokta şehirlerin örgütlü ve hiyerarşik bir yapıya dayandıkları gerçeğidir. Avcı-toplayıcı yaşam tarzı bölüşüm ve dayanışma temelinde sürdürülebilir. Dolayısıyla böyle bir yapıda hemen hemen hiyerarşi yoktur. Zengin ve fakir gibi farklar, sosyal tabakalaşma söz konusu değildir. Bu bakımdan eşit bir toplumsal yapıdan söz edilebilir. Köyler konargöçer ve avcı-toplayıcı yaşam tarzına kıyasla daha örgütlü bir yapıya sahiptir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin sonucu artı değer oluşmaktadır. Artık, ortaya çıkan artı değer stoklanabilir. Konargöçer yaşamın sınırlılıkları sona ermiştir. Birikim ve özel mülkiyet ortaya çıkmıştır. Böylece birileri diğerlerine göre daha zengin ya da daha fakir hâle gelmiştir. Sosyal tabakalaşma ve eşitsizlik ortaya çıkmış; tüm bunlarla birlikte hiyerarşik bir toplumsal düzen belirmiştir.

Köyler ölçek bakımından büyüdükçe ve şehirlere evirildikçe hiyerarşik yapı; sosyal tabakalaşma; zengin ile fakir ayrımı daha da keskinleşecektir. Örgütlenme girift bir boyut alıp arttıkça hiyerarşik yapı; sosyal tabakalaşma; servet ve gelir dağılımında farklılıklar artacaktır. Böylece, şehirler köylere göre daha eşitliksizdir. Öyleyse konargöçer; köy; şehir dizini, *eşitlikten eşitsizliğe* gidişi temsil etmektedir. Eşitlik ve özgürlük ilişkisinin doğrusal ya da eşitsizliğin özgürlüğü örseleyen bir durum olduğu varsayımı çerçevesinde şehirler köylere kıyasla; köyler konargöçer yapıya kıyasla daha az özgür olacaktır. Bu

durum garip bir şekilde şehirlerin daha özgür mekânlar oldukları konusundaki tespitle çelişmektedir.

Burada özgürlük bakımından kafa yorulması gereken bir diğer husus, kamu otoritesinin durumudur. Siyaset biliminin ve konuyla ilgili diğer bilimsel disiplinlerin devlet mekanizmasının ne zaman, neden, nasıl ortaya çıktığını anlama çabaları sürmektedir. Bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Ancak avcı-toplayıcı düzen-köy-şehir dizininde kamu otoritesinin sıfırdan gittikçe daha sofistike ve tahakküm edici görünümlere dönüştüğü ve sonuçta da devlet denen mekanizmanın ortaya çıktığı genel kabul görür. Devletin varlığı ise, özgürlükleri kamu düzeni ve güvenlik için sınırlayan bir durumun ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Böylece, toplumsal yarar kişisel yararın önüne geçmekte, kişisel özgürlükler kamu yararı için sınırlanabilmektedir. Bu durum paradoksun bir başka yönüdür.

Ancak, eşitlik ve özgürlük kavramlarının doğrusal olmadığını kabul ederek başka sonuçlara varılabilir. Tabii, ileri sürülen paradokslar da ortadan kalkacaktır. Bu durumda yukarıda yapılan tespitlerin hepsi yok sayılacaktır. Bir başka deyişle, anlamsız hâle gelecektir. Bu yeni, farklı değerlendirmeye göre, "eşitlik özgürlüğe zarar verir". Tersine bir ifadeyle, özgürlüğün olduğu yerde eşitlik olmaz. Buna göre insan doğuştan da eşit değildir (burada hukuk önündeki eşitlikten söz edilmiyor); en azından insanlar farklı yetenek ve zekâ düzeyleri ile donatılmışlardır. Ya da bazı bireyler çok çalışkan, bazıları ise umursamaz ve tembeldir. Örnekler çoğaltılabilir. Çok çalışan ile tembel bir çalışana eşit ücret vermek adil değildir; böyle bir durumda, çok çalışanın daha çok ücret alarak elde edebileceği ilave refah yok edilecektir. Tembel kişi ise, hak etmediği ücreti alarak yine hak etmediği ilave bir refaha sahip olacaktır. Mesele özgürlük boyutunda ele alındığında, çalışkan kişinin özgürlüğü sınırlanmış demektir. Çalışkan birey lüks bir tatile çıkacakken daha niteliksiz koşullarda tatile çıkabilecektir. Eş deyişle, çalışkan kişinin seyahat özgürlüğü örselenmiş olacaktır. Bu yeni yaklaşıma göre, farklılıklar ve tabakalaşma özgürlü-

ğe daha uygundur. Bu yaklaşım bir ölçüde kapitalist ve liberal yaklaşımın çıkarımıyla örtüşmektedir. Buradan hareketle, -avcı-toplayıcılar değerlendirme dışında bırakılırsa- şehirler köylere göre daha özgürdür. Eşitlik vaat eden sosyalist sistemlerde hiçbir zaman mutlak eşitlik sağlanamamıştır. Muhakkak daha imtiyazlılar olagelmiştir. Eşitlik iddiası, bu filozofik temelde gerçek özgürlüğe mani olmuştur. Dahası tüm toplumu atalete sürüklemiştir.

Özgürlük kavramı eşitlik üzerinde tartışma yapmayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, İngilizce *equality* ile *equity* kelimeleri arasındaki ayırıma ilişkin ifade edilebilecekler vardır. *Equality* ile *equity* Türkçeye eşitlik diye çevrilebilir. Ancak her iki kelime birbirinden farklı kavramlaştırmaya tabidir. *Equality*, daha çok normatif bir eşitliktir. Hukuk önünde herkes eşittir. Ancak herkesin hukuk önünde eşit sayılması, örneğin eşit eğitim hakkına sahip olması temel kural olsa bile fiili durum insanların sahip oldukları imkânlar nispetinde eşitliksiz bir ortama işaret edebilir. Zenginler, özel sağlık hizmetinden yararlanıp gerekiyorsa, yurt dışı sağlık merkezlerine gidebilirken; az gelirliler, yalnız yerel sağlık hizmetlerinden yararlanabilirler. Equality, başlangıç noktasında bir eşitlik durumudur. *Equity* ise, eşitsizliği önlemek için bir hakkın kullanımına dair sonuçla ilgilidir. Bu çerçevede zayıf durumdaki vatandaşa bir hakkın kullanımı için, daha fazla imkân ve ortam sağlanır. Türkiye'de şehit çocukları ve büyük depremler sonucu evini kaybedip yaşadığı yerden başka şehirlere mecburen göç eden ailelerin çocukları için, merkezî yönetimin özel okullara belirli sayıda ücretsiz kontenjan zorunluluğu getirmesi buna bir örnektir. Bir zamanlar sağlık güvencesi bulunmayan vatandaşlara ücretsiz sağlık hizmeti sağlayan yeşil kart uygulaması Türkiye'den başka bir örnektir. Bu imkânlar, siyasal otoritenin tercihi çerçevesinde vatandaşlar için söz konusu edilebileceği gibi, yabancılar için de tanınabilir. Örneğin Suriyeli düzensiz göçmenlere yönelik ücretsiz sağlık hizmetleri bu şekildedir. Bunların sağlık harcamalarının tamamı, uzun bir süre Türkiye tarafından finanse edilmiştir. *Equality* kavramını eşitlik ile eş anlamlı sayarsak, *equity* kavramını adil (İngilizce *fair*) bir

eşitlik şeklinde değerlendirebiliriz. Ancak buradaki ikilem ya da dilemma mutlak surette eşit davranılmasının her durumda adil olmayabileceği, en azından bazılarınca bu şekilde algılanabileceği gerçeğidir. Örneğin kamu çalışanlarına aylıkları miktarının dışında seyyanen verilen eşit her zam, eşit işe eşit ücret ilkesine, ücretlerde yatay ve dikey adalet anlayışına uymadığından eleştiri konusu yapılabilir. Seyyanen yapılan zamla, çok uzun ve maliyetli eğitim süreçlerinden geçerek kamu çalışanı olanlarla düşük düzeyde, az bir eğitim alan kamu çalışanları eşit emek vermeden, eşit zam almışlardır. Zıt bir görüşe göre ise, daha düşük maaş alanlara daha büyük zam anlamına gelen uygulamanın adil (*equity*) olduğu ve zayıfların korunması anlamına geldiği yönünde savunulabilir.

Konuya felsefi zeminde değil de reel dünya açısından yaklaşırsak, şehirler daha çok özgürlük vaat eden mekânlardır. Şehirlerde herkes eşit olmasa da, fırsatlar bakımından köylere nispetle çok geniş bir yelpaze söz konusudur. Fakat tabakalaşma, şehirlerin tipik özellikleri arasındadır. Herkesin özgürlüğü kendi ekseninde ve zeminindedir. Hindistan gibi bir kast sistemi geçerli olmadığı müddetçe, şehirli bireyler bakımından -fırsatlar zemininde mutlak eşitlik bulunmasa bile- daha iyiye ve ilerlemeye dönük asgari koşullar oluşuyorsa; özgürlükler bakımından geliştirilebilir bir zemin vardır. Bu çerçevede realite, şehirlerin daha büyük özgürlük penceresine sahip olduğu yönündedir.

Kavram kargaşasını engellemek için kent hakkı kavramı da açıklanabilir. Kent hakkı, kentteki hizmetlerden eşit bir şekilde yararlanmayı ve kent yönetiminde temsil edilmeyi ifade eden bir insan hakkıdır. Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı'nda 1992 yılında kabul edilmiştir. Avrupa Kentsel Şartı ve bu şartın parçası olan Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu, kent sakinlerinin haklarını tespit ederek liste usulünde ortaya koymuştur.[27] Avrupa Konseyi

27 Avrupa Kentsel Şartı; "A. Avrupa Kentli Hakları Deklerasyonu, Aşağıda belirtilen hakların gerçekleşmesi fertlerin, dayanışma ve sorumlu hemşehriliğe ilişkin eşit yükümlülükleri kabul etmesine bağlıdır. Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinleri şu haklara sahiptir: 1. Güvenlik: Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasa

daha önce de (1985) üye devletlere Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı imzaya açmıştır. Türkiye, sözleşmeyi bazı çekincelerle 1988 yılında imzalamıştır.[28] Lefebvre'nin 1967'de kaleme aldığı "Şehir Hakkı" başlıklı makalesinde ortaya koyduğu kavramın ise, kentsel ya da kentli haklarından özünde farklı olduğu ileri sürülebilir. Bu anlayış çerçevesinde Lefebvre, şehir hakkı ile burjuvazinin biçimlendirdiği "kentsel haklara"

---

dışı olaylardan arındırılmış emin ve güvenli bir kent, 2. Kirletilmemiş, sağlıklı bir çevre: Hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre, 3. İstihdam: Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması, 4. Konut: Mahremiyet ve dokunulmazlığının garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir, yeterli konut stokunun sağlanması, 5. Dolaşım: Toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması, 6. Sağlık: Beden ve ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması, 7. Spor ve dinlence: Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun, her birey için spor ve boş vakitlerini değerlendirebileceği olanakların sağlanması, 8. Kültür: Çeşitli kültürel faaliyetlerin, yaratıcı aktivitelerin ve benzeri olanakların sunulması ve katılımın sağlanması, 9. Kültürlerarası kaynaşma: Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması, 10. Kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre: Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve nitelikli çağdaş mimarinin uygulanmasıyla, uyumlu ve güzel fiziksel mekânların yaratılması, 11. İşlevlerin uyumu: Yaşama, çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması, 12. Katılım: Çoğulcu demokrasilerde; kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde; gereksiz bürokrasiden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması, 13. Ekonomik kalkınma: Kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin, doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması, 14. Sürdürülebilir kalkınma: Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması, 15. Mal ve hizmetler: Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimi, özel sektör ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması, 16. Doğal zenginlikler ve kaynaklar: Yerel doğal kaynak ve değerlerin yerel yönetimlerce, akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde, beldede yaşayanların yararı gözetilerek, korunması ve idaresi, 17. Kişisel bütünlük: Bireyin sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimine, kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması, 18. Belediyeler arası iş birliği: Kişilerin yaşadıkları beldenin, beldeler arası ya da uluslararası ilişlerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri, 19. Finansal yapı ve mekânizmalar: Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması, 20. Eşitlik: Yerel yönetimlerin; tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayrım gözetmeden, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmadan; eşit olarak sunulmasını sağlamakta yükümlü olması."

28 Avrupa Kentsel Şartı. https://www.coe.int/en/web/portal, erişim tarihi: 04/04/2025.

ve kentsel düzene yüksek perdeden "çığlık ve talep"[29] şeklinde proletaryanın itirazını öne alan bir devrimci yaklaşımı ifade etmektedir.

Kentsel Fantazmagorya

Artık, şehirler insanoğlu için fantazmagorya olmuştur. Kentsel fantazmagorya, şehirlerin kırsala göre daha özgür mekânlar olduğu konusunda toplumsal genel kabul, kolektif uzlaşıdır. Mutlu olmayan şehirli insan eğlence, teknoloji, internet, medya, tüketim gibi unsurlar tarafından beslenen bir algıyla kendini mutlu hisseder ya da diğer mekânlara göre şehrin daha mutluluk verici bir mekân olduğunu değerlendirir. Maymun, bir fil olduğuna kendi rızasıyla çoktan ikna olmuştur.

Fantazmagorya terimini, iktidar kavramıyla ilişkilendirmek suretiyle de şehirli insanı irdelemek mümkündür. İktidarlar, algı oluşturacak tüm araçlarla vatandaşları mutlu olduklarına ya da mevcut durumdan daha iyisinin mümkün olamayacağına ikna etmek ister. Bu durum, "mevcut iktidar olmazsa kaos ve istikrarsızlık geleceği" propagandasıyla pekiştirilebilir. Böyle bir politik düzlemde, şehirli bireyler kentsel fantazmagorya yanında, iktidar kaynaklı propagandanın oluşturduğu algıyla birlikte, mutluluk yanılsamasına daha kuvvetli bir şekilde maruz kalacaklardır. Algıyı yönetmede otoriter ve totaliter rejimler, demokratik rejimlere göre daha avantajlıdır. Böylece, otoriter ve totaliter rejimlerdeki şehirlerde mutluluk yanılsamasına uğramış bireylere, diğer siyasal sistem ve rejimlere tabi olanlara göre daha çok rastlanabilecektir. Otoriter ve totaliter rejimler, kapalı sistem özelliklerini mutlak değilse bile, iyi bir şekilde karşılarlar; böylece dış dünya iletişimi üzerinde sınırlamalar ile algıyı yönetme kabiliyetleri daha yüksektir. İzolasyonist stratejiyi benimseyen Enver Hoca'nın Arnavutluk'unda, sıradan bir Arnavut ülkesini dünyanın merkezinde görürken, kendisini kaos ve anarşi içinde bulunan dış dünyaya göre şanslı

29 L. King, "Henri Lefebvre and the Right to the City", in *The Routledge Handbook of Philosophy of the City*; Routledge: New York, NY, USA, 2019; pp. 76–86. Ayrıca bk. Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016.

saymaktaydı (Her iktidarın isteyebileceği vatandaş tipi!). Günümüz Kuzey Kore'si de bu duruma benzer bir realiteye sahiptir; 'dış dünyanın kaos ve açlık sorunlarına karşı güvenli ve dünyanın en güçlü ülkesinde yaşayan şanslı vatandaşlar.'

Küresel politik düzlemde yaşanan bazı gelişmeler özgürlük kavramının aslında esnetilebilen bir kavram olduğunu tekrar hatırlattı. Gümrük vergisi tarifeleri yoluyla uluslararası politikaya yön verme çabaları, nadir elementler karşılığında Ukrayna'ya destek olunabileceği örneğinde görüldüğü gibi, her şeyi ekonomik kazanç merkezinde gören bir dünya düzenini işaret eden eğilimler, FED'in Amerikan ekonomik istikrarındaki sağlam konumuna yönelik aşınmalar gibi bir dizi gelişme, İsrail'in Gazze'deki tutumu ve buradaki kitlesel açlık sorunu, Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, dünya ticaretindeki serbestleşmeden vazgeçme eğilimleri, daha korumacı sınır güvenliği politikaları şu ya da bu şekilde özgürlükleri yeniden şekillendirmektedir. Tüm bu gelişmelerde algı yönetimi taraflardan kimin daha haklı olduğunu ortaya koymakta kullanılan bir silah olarak işlev görmektedir. Yeni dünya düzeninde gerçekler değil, algı yönetimi hâkimdir. Aslında bu enformatik sistemin kendi doğal sonucudur. ABD işsizlik rakamları açıklandığında, Başkan Trump bunun kendi yönetimi aleyhine bir kamusal otoritenin manipülasyonu olduğunu iddia ederken hedef her iktidarın az çok benimsediği algı merkezlidir. CNN'de yayımlanan yorum iktidarın tutumu aleyhine olup çarpıcıdır:

> Otoriterlik yaygınlaştığında, savunucular genellikle güçlü bir adamın güç ele geçirmelerini rasyonel, hatta ulusal çıkar için zorunlu olarak sunarlar. Trump yönetiminin üst düzey yardımcıları pazar günü bu taktikleri izleyerek, başkanın yeni bir 'altın çağ' ilanını baltalayan iş rakamları nedeniyle hükûmetin istihdam istatistiklerinden sorumlu en üst düzey yetkilisini aniden görevden almasını haklı çıkardılar. Ancak Çalışma İstatistikleri Bürosu Komiseri Erika McEntarfer'in görevden alınması, Başkan Donald Trump'ın Federal Rezerv'in bağımsızlığını yok etme çabasıyla birlikte ele alındığında, ABD ekonomisinin nesiller boyu süren

Bir taraftan kır ve şehir dikotomisini saklı tutarak şehirlerin ürettiği imgesel ve sembolik dili çözümlemek, diğer taraftan teknolojik gelişmelerin şehir paradigmasında meydana getirdiği dönüşümleri ve nihayet postmodern krizin travmaları altında ezilen insanı merkeze yerleştirmek gerekiyor.

İlker Gündüzöz *Son Özgür İnsan Şehrin Kıyameti* kitabında özgürlükler temelinde şehir olgusunu yapısöküme tabi tutuyor. Ortaya şehirleşmenin karanlık dehlizlerine dair sarsıcı bir eser çıkıyor. Şehirlerin özgürlük zeminini yitirmesi ve kırsalın mağrur zaferi arasındaki sarmalda sıkışıp kalan insanın sorgulandığı kitap, tek merkezden üretilen enformasyon, ekonomi, para, değerler, kültür, otorite, yeme içme biçimleri, arkadaşlık gibi medeniyet unsurlarının çok merkezli, atomize, rizomotik bir yapıda üretilmeye başlamasını ele alarak şehri resmetmektedir. Artık sözü edilen etkilerle örülü şehrin silüeti, çoktan klasik medeniyet tasavvurunun üstüne çöreklenmiştir. Böylesi bir şehirde yaşayan insan, ruhen ve biyolojik bakımdan meçhule doğru yol almakta, Tanrı'nın öldüğünü ilan eden a-teolojik ahlak, bu sefer insanı öldürmeye çalışmaktadır. Bilişim teknolojileri, yapay zekâ, internet ve sosyal medya eksenli gelişmeler çerçevesinde dönüşen şehir paradigmasının hikâyesi bir ölçüde insanın yeryüzündeki serüveninin serencamını da imlemektedir.

Şehirlerin içinde bulunduğu duruma dair son derece sade ama etkili felsefi yorumlarda bulunan *Son Özgür İnsan Şehrin Kıyameti*, ütopik ve fütürist şehir yaklaşımları arakesitinde bir seyrüsefer imkânı sunmaktadır.

pinaryayincilik
pinaryayincilik
pinaryayinlari
9 786258 675382